

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

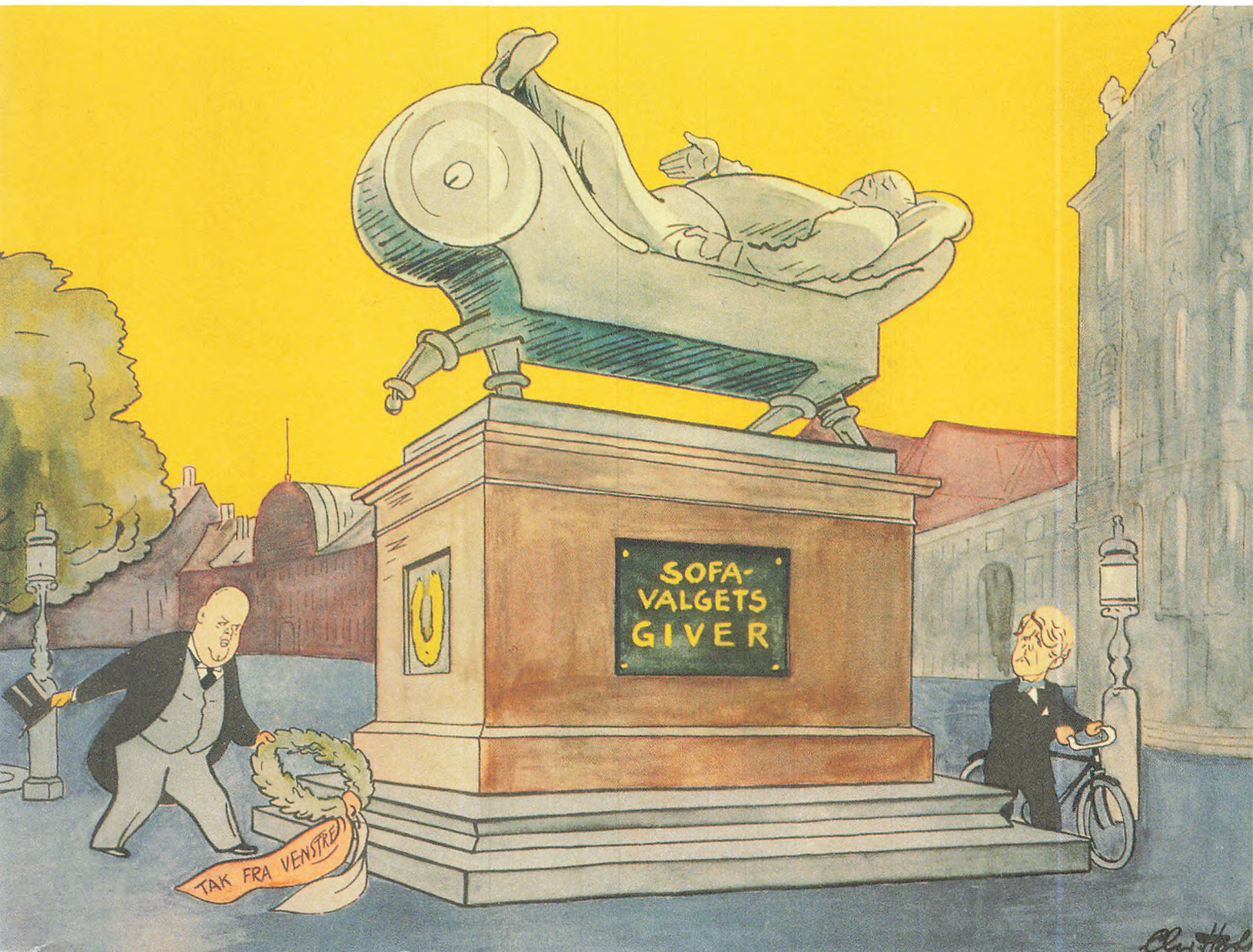
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

siden soxO

MAGASIN FOR DANSK HISTORIE

NR. 3, 8. ÅRG. 1991

Udgiver
Rigsarkivet

Ansvarshavende redaktør
Steen Ousager

Redaktion i øvrigt
Poul Olsen
Henrik Stevnsborg og
Bent Blüdnikow

Lay-out
Kristin Wiborg, IDD

Fotografer
Tage Ludvigsen og
Alice Westergaard

Tryk
Nofo-Print
Helsingør
ISSN: 01-09-6028

Abonnement
tegnes ved henvendelse til
Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9
1218 Kbh. K.
Tlf. 33 92 33 10
Girokonto: 6 40 13 68
Abonnementet er løbende indtil
opsigelsen

Pris
Årgang 1991, nr. 1-4 kr. 110,-
Løssalg pr. nr. kr. 40,-
Udlandsabonnement 1991: kr. 135,-

Distribution
Avispostkontoret

Flytning
Meddeles postvæsenet

© Copyright
Siden Saxo 1991

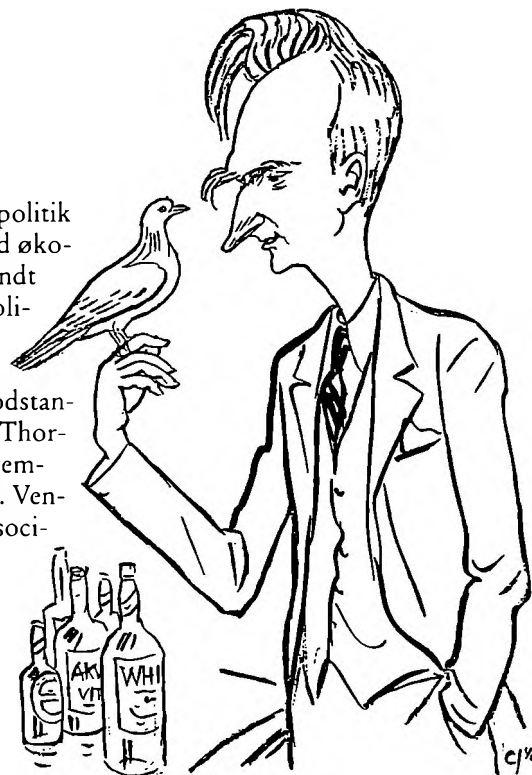
Indhold

Da begrebet sofaælder
opstod. Læs om grund-
lovsdebatten, som ikke fik
befolkningen med, i 1939.
Vil den i 1991?

At bruge finanspolitik
som middel mod øko-
nomisk krise vandt
genklang i de poli-
tiske partier fra
omkring 1947.

I venstre var modstan-
den stærk, men Thor-
kil Livrem gennem-
tvang det i 1948. Ven-
stre skulle føre soci-
aldemokratisk
politik ?

Bøddler blev langt op i tiden betegnet som "uærlige", "infame" eller kresløse. Men mange af dem var dygtige kirurger: Allerede i 1579 blev den første danske bøddel privilegium som læge.

Den danske regering og de danske myndigheder var i 1930'erne med sin flygtningepolitik indirekte skyld i mange europæiske jøders død i Himmlers og Hitlers gaskamre. Det udkommer der en bog om i dette efterår.

En landsbydegns erindringer er under udgivelse, og de fortæller bl. a. om en lærer fra Mors. Han havde 60 elever i hver klasse, og de blev alle tiltalt med numre!

Forsiden:

Grundlovssagen er aktuel igen, som den også var i 1939. Dengang faldt forslaget, fordi et stort antal vælgere foretrak at blive hjemme på afstemningsdagen i protest mod grundlovsforslaget. Disse "sofavælgere" fik afgørende betydning for udfaldet. Blæksprutten tolkede situationen på denne måde. Læs Søren Eigaards aktuelle artikel på side 4.

"Hvad dølen nøler I efter" 4
af Søren Eigaard

En landsbydegn..... 13
af Tyge Krogh

Venstre og husholdningsbudgettet..... 20
af Leon Dalgas Jensen

Infam og uærlig..... 24
af Egill Snorrason

Rothenberg, Göring og Meyerheim..... 34
af Bent Blüdnikov

»Hvad dølen nøler I efter?«

Grundlovssagen i 1939

Kandidatstipendiat ved Odense Universitet, Søren Eigaard ser i anledning af sommerens og efterårets “grundlovsdebat” tilbage til 1939, hvor et grundigt forberedt forslag til ændret grundlov ikke opnåede tilstrækkelig tilslutning fra befolkningen. Søren Eigaard, der er i gang med en større undersøgelse af

grundlovsspørgsmålet i 1953, konkluderer, at politikerne dengang drog den lære, at grundlovsændringer krævede bred politisk enighed og folkelig opbakning.

I løbet af sommeren rejstes på ny debat om en revision af forfatningen. Den snart 40-årige grundlov er ikke længere i overensstemmelse med tidens krav, hævdedes det fra flere sider, og der lød en opfordring til hurtigst muligt at få nedsat en forfatningskommission til at udarbejde en ny grundlov inden årtusindskiftet.

Andre fremhævede derimod, at der hverken var basis eller behov for en

grundlovsændring, og man henviste bl.a. til de lange og besværlige forhandlinger, der må gå forud for en revision. De mest historisk bevidste af skeptikerne greb tilbage til grundlovshavariet i 1939, hvor et forslag udarbejdet af den daværende socialdemokratisk-radikale regering i tæt samarbejde med Det konservative Folkeparti ikke formåede at samle tilstrækkeligt flertal blandt vælgerne.

Stauning og Christmas Møller

Folkeafstemningen om grundlovsforslaget afholdtes den 23. maj 1939, men forud var gået flere års arbejde og debat, først og fremmest i den forfatningskommission, Rigsdagen havde nedsat i februar 1937. Også i pressen havde debatten kørt.

Selv om forarbejdet således var gjort

Søren Eigaard

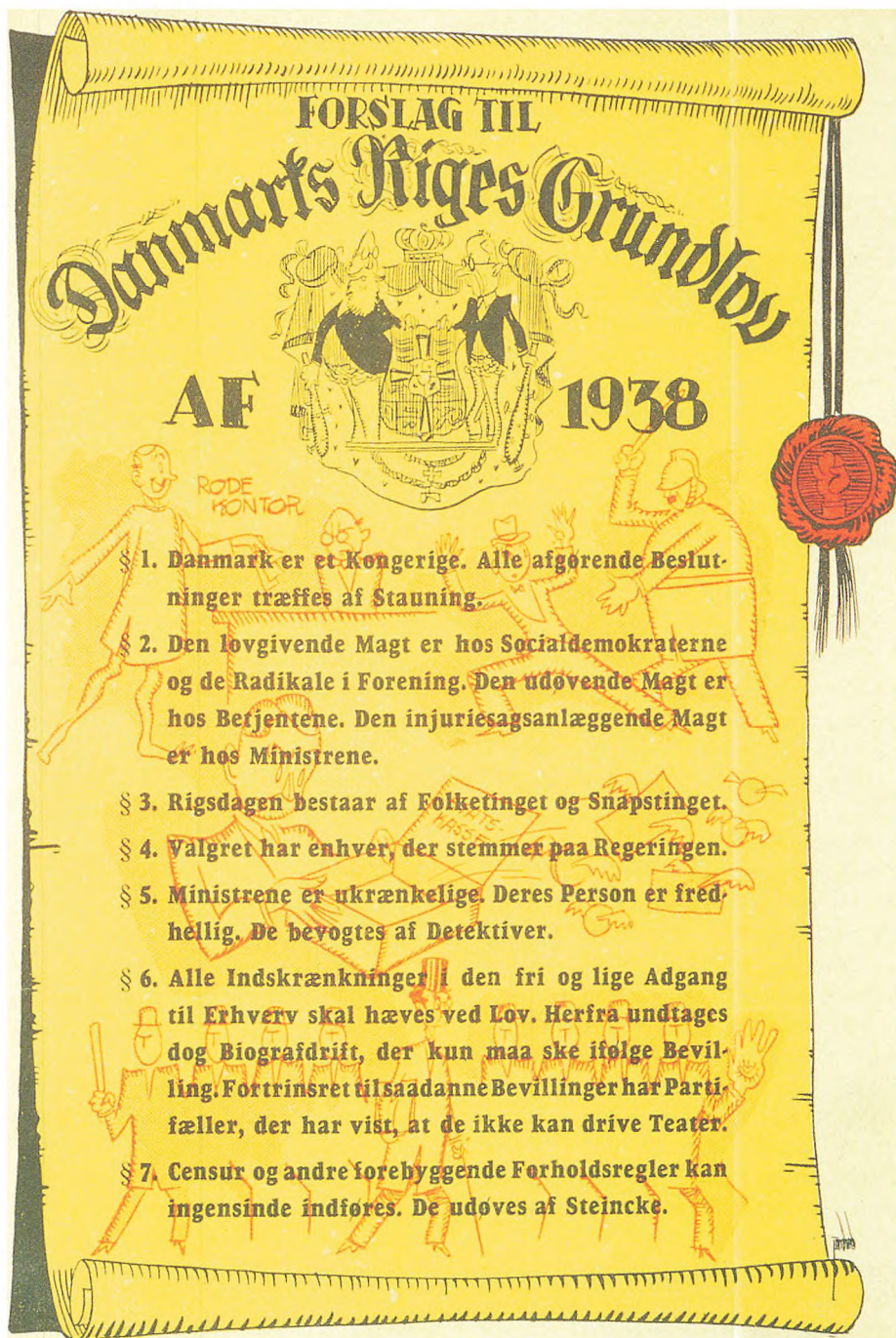
godt og grundigt, faldt forslaget, idet der manglede knap 12.000 stemmer for at opfylde 1915-grundlovens krav om en tilslutning fra mindst 45 % af de stemmeberettigede. Nederlaget fik konsekvenser. Dels måtte man endnu nogle år leve med et tokammersystem, de fleste fandt utidssvarende, dels følte forslagets bannerførere, statsminister Thorvald Stauning og formanden for Det konservative Folkeparti, Christmas Møller, sig begge personligt ramt af fiaskoen.

Den første mistede sin hidtidige faste tro på fremgang og fremskridt og genvandt vel aldrig fordums styrke. Den anden havde sat sin formandspost ind på forslagets vedtagelse og måtte derfor træde tilbage. Det var to store personligheder, hvis politiske stjerne stod i zenit i årene op til afstemningen, der rantes så dybt, at de aldrig rigtig kom på benene igen.

1915 - grundloven og nye forslag

I eftertankens klare lys kunne de implicerede se, at sagen nok var grebet forkert an lige fra starten. Forhistorien gik tilbage til grundlovsrevisionen i 1915. For især Socialdemokratiet havde den været et kærkomment opgør med den reaktionære 1866-grundlov, men dog kun et skridt på vejen, og i de følgende år forsøgte partiet ved flere lejligheder at gennemtvinge endnu en re-

Forhandlingerne om grundlovsforslaget trak længere ud end ventet, og Blæksprutten ironiserede derfor over sagen i 1938.

vision. Første gang i forbindelse med genforeningen i 1920, hvor socialdemokraterne i kølvandet på Påskekrisen krævede indførelse af en republikansk ettkammerforfatning med 21-års valgret. Det forslag var først og fremmest fremsat i agitatorisk øjemed, og partiet fjernede snart et så radikalt krav fra programmet.

I 1923 bekendtgjorde den stadig mere midtersøgende Thorvald Stauning, at partiet stillede sig tilfreds med en afskaffelse af Landstinget eller i hvert fald en ændring af førstekammeret i retning af et rådgivende ting. Gerne et sagkundskabens ting med korporative elementer. Det var, før fascismens skamridning af den oprindelige korporative idé umuliggjorde den som et socialdemokratisk programpunkt.

Efter erobringen af regeringsmagten i 1929 sigtede partiet sammen med de radikale på en revision, der i det mindste afskaffede Landstinget. I både 1929 og 1934 foreslog regeringen derfor en forfatningsændring, men uden held. De borgerlige havde fortsat flertal i førstekammeret, og det blev brugt ved sådanne lejligheder. Christmas Møller, der ellers ikke var nogen beundrer af 1915-grundloven, kaldte 1934-forslaget for en skitse, som "statsministeren i en ledig fem minutters pause har lavet".

Ved landstingsvalget i september 1936 fik regeringspartierne endelig flertal i førstekammeret. Nu kunne de gøre, som de ville, men spørgsmålet var, om de overhovedet ville. Et flertal i Landstinget kunne altid bruges, hvis de borgerlige ved lejlighed genvandt regeringsmagten. Over for denne magtpolitiske logik stod dog de to partiers årelange agitation imod Landstinget, og derfor måtte de fortsat arbejde

for en forfatningsrevision.

Det hjalp dog lidt, da de konservative begyndte at bevæge sig i forfatningsspørgsmålet. Allerede i 1933 havde hedsporen Ole Bjørn Kraft provokeret de gammelkonservative ved at kalde Landstinget for en køpi af Folketinget og tilføje, at førstekammeret i mange tilfælde bestod af "tidligere folketingsmænd, der af en eller anden grund ønskede Landstingets mere sikre, roligere og mere varige ry". Udtalelsen vakte - forudsigeligt nok - en voldsom debat i den konservative rigsdagsgruppe, og harmen blev ikke mindre, da Christmas Møller støttede Krafts udtalelser.

Det lovede midterparti?

Netop Christmas Møller var arkitekten bag partiets bevægelse mod midten. Han havde en drøm om at placere de konservative som det brede midterparti i dansk politik, og til det formål kunne forfatningssagen bruges. Det ville øge partiets indflydelse på bekostning af Venstre og muligvis også de radikale og på længere sigt skabe basis for den styrkelse af forsvaret, de konservative længe havde krævet. Endelig ville det ændre partiets image som overklassens bagstræberiske bastion og gøre det til et parti, der kunne tiltrække funktionærerne. I et årti, hvor netop denne samfundsgruppe voksede, og hvor alle nynnede med på sangen om Larsen, var en sådan tanke perspektivrig, selv om den betød et opgør med de gammelkonservative, der fortsat havde indflydelse, ikke mindst uden for Christiansborg.

Thorvald Stauning opfangede - pragmatiker som han var - straks

Christmas Møllers signaler, og scenen var dermed sat for det drama om grundloven, der optog sindene i de følgende år. I hvert fald sindene på Christiansborg, fordi det stod klart, at de vælgere, der til slut skulle stemme ja eller nej, havde andre ting at tænke på. F.eks. den økonomiske krise med arbejdsløshed og social nød. Skarpsindige diskussioner om den rette formulering af grundlovsparagrafferne interesserede ikke manden på gaden og endnu mindre ham på risten. End ikke spørgsmålet om Landstingets fremtid fængede.

Regeringen fastholdt indledningsvis, at Landstinget skulle væk, og valgretsalderen nedsattes til 21 år, men man erkendte omvendt, at det var nødvendigt at forhandle med de andre partier, hvis en tilslutning på 45 % skulle opnås. Derfor slækkede regeringen på sine krav og lod forstå, at et ettkammersystem måske kunne deles i to afdelinger. Til gengæld ville regeringspartierne ikke høre tale om et med Folketinget ligeberettiget ting eller et førstekammer med ret til suspensivt veto og sammensat ved indirekte valg.

En kommission

Arbejdet i kommissionen antog i første omgang karakter af trepartsforhandlinger mellem de to regeringspartier og Det konservative Folkeparti. Venstre lagde fra første færd luft til al tale om en revision og forholdt sig passiv. 1915-grundloven var god nok, sagde man, især fordi partiet frygtede at miste den konservative garanti, Landstinget trods alt udgjorde, men tillige fordi uenigheden i rigsdagsgruppen var markant. De konservative sloges offentligt

Grundlovsfiaskoen rystede Thorvald Stauning, der havde følt sig sikker på en ubrudt fremgang og succes. Han fortsatte dog som statsminister frem til sin død i 1942, men uden den selv-sikkerhed der tidligere havde præget hans politiske virke. Stauning er foto-graferet i sit arbejdsværelse i statsministeriet. (Det Kgl. Bibliotek)

om grundlovssagen, men Venstres gruppemedlemmer var ikke mindre kamplystne, selv om de sørgede for at holde døren til det allerhelligste lukket.

Adskillige medlemmer frygtede, at Venstre ved sin passivitet placerede sig "som det mest reaktionære parti her i

landet i dette forfatningsspørgsmål". Senere måtte partiformanden Søren Brorsen efter et møde nødtvungent erkende, at "hvis én uden for vor gruppe havde hørt denne forhandling, så ville han sige, at Venstre endnu ikke var nær ved den stilling, partiet ville tage i dette spørgsmål". For en gangs skyld syntes Venstre pludselig at have for mange høvdinge!

Især de yngre folketingsmedlemmer, der grupperede sig omkring Knud Kristensen, slog sig i tøjret, og således fremførte Erik Eriksen, indvalgt i 1935 og indtil da ret tilbagetrukket i gruppen, at det ikke længere faldt ham nemt at forsvare tokammersystemet: "Jeg tror ikke på, at vi kan få garantier i et tokammer, men snarere ved et kammer med folkeafstemning".

Konservative i splid

Striden var dog mere voldsom hos de konservative, der savnede Venstres homogenitet og gruppedisciplin. I Berlingske Tidende fæg det med gensidige beskyldninger mellem de to fløje, ikke mindst fordi bladets redaktør Anders Vigen trofast gik i brechen for Christmas Møller og forsvarede ham mod mange angreb fra især højrefløjens talsmand Victor Pürschel, som i 1928 var blevet fortrængt som partiformand af netop Christmas Møller.

I den konservative partiprotokol berettes side for side om striden, og det er dramatisk læsning, et vidnesbyrd om, hvad der kan ske, når personlige sympatier og ikke mindst antipatier blandes ind i den politiske proces og får afgørende betydning.

Christmas Møller prioriterede dog i første omgang enigheden højt og gik ind for et tokammersystem. Halfdan Hendriksen, der var en af hans få støtter i landstingsgruppen, udarbejdede en kompromisskitse på grundlag af princippet om én valgdag og ét vælgerkorps, hvilket fjernede det indirekte valg til Landstinget. Skitsen fastholdt dog dobbeltbehandlingen af lovforslag, en klar indrømmelse til højrefløjens.

På partiets landsrådsmøde i oktober 1937 bragte Christmas Møller ikke desto mindre de gammelkonservative i harnisk med en udtalelse om, at han ikke forstod, hvorfor de ønskede at bevare tokammersystemet. Alligevel endte landsrådet nærmest med et tillidsvotum til formanden, der fik carte blanche til en "fri drøftelse" med regeringspartierne.

Hjemvendt fra landsrådsmødet skode en optimistisk Christmas Møller

Anders Vigen var i 1930'erne en særdeles magtfuld person inden for Det Konservative Folkeparti. Han medvirkede så aktivt i udformningen af den konservative grundlovs politik, at det kan

være svært at skelne mellem Christmas Møllers og hans indsats. Også efter krigen var han en kontroversiel skikkelse, der gik sine egne veje. Uddraget fra Blæksprutten er fra 1948.

fra folketingets talerstol den tøvende regering med det berømte Tordenskjold-citat: "Hvad dølen nøler I efter?"

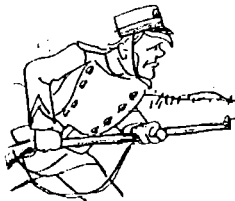
Regeringen nølede ganske vist, men det gjorde de øvrige også. Som om politikerne pludselig rystede på hånden og følte sig usikre over for den opgave, de havde påtaget sig. Landstinget skul-

CHRISTMAS VIGEN EN ENSOM MANDS DRAMA

Der gik en underlig, graasprængt en i Vandrehallen omkring. Han gjorde vel intet Menneske Men i noget af Rigsdagens Ting. Dog stundom blev han Invsende gal, og helst mod uroligt Vejr. Da mente Folk, han var radikal, og da var der faa i den store Sal, der kom Christmas Møller nær.

Nu skal jeg fortælle, hvad jeg har hørt om Christmas fra først til sidst, og skulde det stundom falde lidt tort, saa er det dog sandt og vist. Han var i sin Ungdom en vild Krabat i Studenterforeningens Liv, hvor han tog mangen en haard Draval med Radikal og Socialdemokrat. Da var han konservativ.

Siden man horte ham mangen Gang, naar han talte i BBC. Han havde vældigt Temperament, til lidt for meget maaske. Saa kom han hjem til Danmark igen, da Krigen var endt tilsidst. Der var nok Glæde i Landet, men de sagde, han var Aksel Larsens Ven, og at han var Kommunist.

Venstres Regering og »København« han irritered især. Hver Gang en Venstremand nævnte hans Navn, saa blev det uroligt Vejr. I Venstres Blade hver eneste Dag blev Christmas skældt vældigt ud. Til Gengæld gav han det glatte Lag. I Tinget lod der Bulder og Brag, naar han stødte sammen med Knud.

Et Stormvejr ogsaa om Øerne tog fra hele den gamle Flok. Han blev trakteret af Carsten Høeg og gennemhølet af Sechoch. Her blæste Mødvinden strid og haard. Han var en suspekt Person, og han blev kaldt for et Kløkketaar af Flemming Juncker fra Overgaard og Outze fra »Information«.

Men der hvor Larmen var allerstørst, det var i hans eget Parti. De skumlede lidt i Kroegene først, men da Valget saa var forbi, og Stemningen var saa kold og klam lod Raabet: Christmas skulde ske Skam fra Fano til Christianso, for det er ene, alene ham, der er Skyld i, at vi fik Klo

Som Formand gik han trivilligt a', Men saa kom der værre Ting. Han for i Landet hver anden Dag med de radikale omkring. Der blev først rigtig for Alvor Harm, da han paa Moderne saas i Skive, Ringkøbing, Skern og Tarm, og navnlig, da han stod Arm i Arm med Dahlgaard paa Daughjerg Daas.

Han raged sig ind i megen Fortræd ved Skæbnens sælsomme Spil og havde ikke et eneste Sted at læne sit Hoved til. En skibbruden Sømand, kastet ind i Storm paa en øde Strand, forfrossen han stod i den stride Vind og sukkede dybt med sorgfuldt Sind. Ak, jeg er en ensom Mand!

Maaske en Dag han kommer igen fra sit totale Forlis. Nu har han kun en eneste Ven, og det er »Korsør Avis«. Men Christmas har en ubændig Trang til endnu at ta' en Torn. Om Ventetiden maaske blir lang, saa vil han nok baske endnu en Gang med Vingen, den gamle Ørn.

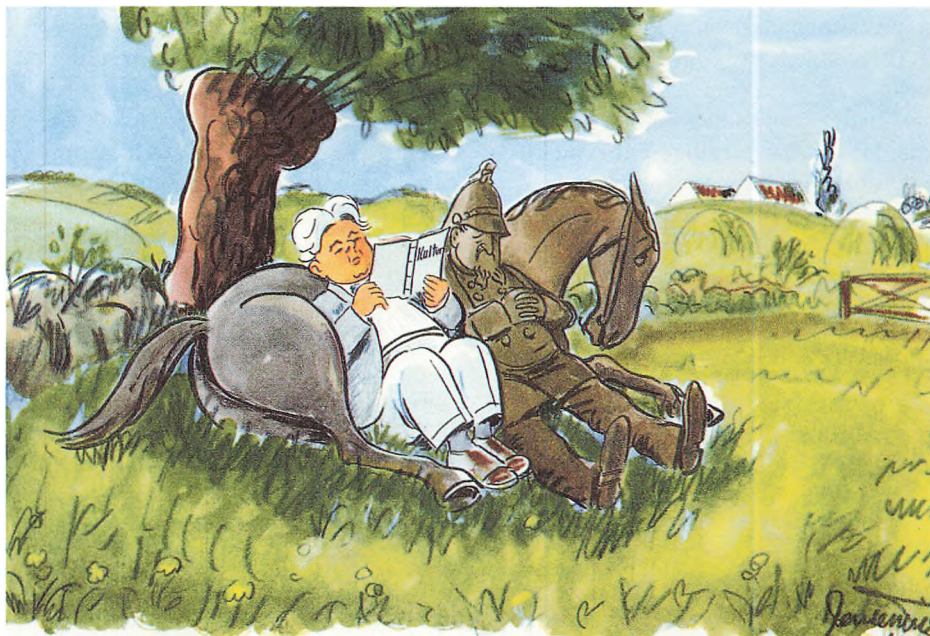
le vel fjernes eller i hvert fald ændres, men hvad skulle sættes i stedet? Dertil kom vælgerens holdning. Debatten i Folketinget, internt i partierne og i pressen højnede næppe folks respekt og interesse for sagen, og de 45% syntes usikre, når det åbenbart var umuligt at samle de fire store partier om opgaven.

Sandheden var måske, at Venstres vælgere havde haft lettere ved at acceptere et etkammerforslag, end de konservative havde ved at se deres parti-formand i tæt forbrødring med den socialdemokratisk-radikale regering. Landstinget var i deres øjne fortsat en garanti mod socialistiske omvæltninger, selv om flertallet var skiftet. Christmas Møllers kredit hos de gammelkonservative var i forvejen lav, og den faldt yderligere, da han bragte grundlovssagen frem.

Regeringens skitse

I begyndelsen af december 1937 fremsatte regeringen en skitse til en ny forfatning, som udelukkede forskelligt politisk flertal i de to kamre. Landstinget skulle erstattes af et lovråd, der fik alle lovforslag, bortset fra finansloven, til gennemsyn, men dets myndighed ville være begrænset i forhold til det eksisterende landsting. Lovrådet skulle have 37 medlemmer, hvoraf de 21 valgtes blandt Folketingets medlemmer, de resterende 16 hentedes udefra. Valgretsaldere skulle være 21 år. Folkeafstemning kunne udskrives om vedtagne love, hvis et rigsdagsflertal krævede det, og endelig skulle grundloven fremtidig kunne ændres ved blot almindeligt stemmeflertal ved en folkeafstemning.

Christmas Møller reagerede hurtigt

Efter Grundlovs-Strabadserne

og fremlagde kort efter et forslag, der blev genstand for debat på et fem timer langt gruppe-møde. Forslaget gik ud fra én valgdag og ét vælgerkorps med 23 års valgret. Tokammerssystemet skulle som hidtil bestå af to ligeberettigede ting, men fremover skulle landstings-medlemmerne vælges af og blandt Rigsdagens medlemmer. Derudover foreslog han folkeafstemningsregler, som i vid udstrækning tog hensyn til mindretallet.

Debatten blev voldsom - højrefløjen ville ikke acceptere et forslag, som nedtonede eller simpelt hen afskaffede forfatningens hidtidige konservative garantier, selv om der indførtes et folkeafstemningsprincip. Stemningen i gruppen var så hektisk, at man helt undlod at stemme om forslaget. Påstanden om, at der lå en bedre ga-

Heller ikke grundlovens 100-års jubilæum kunne i 1949 mobilisere befolkningen - selv om politikerne gjorde hvad de kunne. (Blæksprutten)

ranti i et grundlovssikret folkeafstemningsprincip end i opretholdelsen af et førstekammer, hvor regeringen alligevel havde flertal, vandt ikke gehør hos højrefløjen.

Den konservative strid fandt først sin foreløbige afslutning, da rigsdagsgruppen den 20. januar 1938 enedes om et kompromis: Partiet var rede til at fortsætte forhandlingerne, men krævede til gengæld en bevarelse af tokammerssystemet og et effektivt folkeafstemningsprincip. Som en konse-

kvens af debatten vedtog man desuden, at der skulle fremlægges to konservative forslag.

Skitse A var en bearbejdelse af Halfdan Hendriksens tidligere forslag og gik ud fra 136 folketingsmedlemmer, valgt efter de hidtidige regler, og 68 landstingsmedlemmer, valgt ved listevalg og landsvalg, hvor hver enkelt parti opstillede en landsliste.

Skitse B byggede på Christmas Møllers forslag og foreslog et fælles og direkte valg af f.eks. 170 rigsdagsmedlemmer, som derefter af deres midte udpegede 34 til at sidde i Landstinget. De resterende 136 medlemmer udgjorde Folketinget, der efter forholdstalsmetoden yderligere valgte 34 til Landstinget fra de særlige landslister, som var udarbejdet af partierne.

Skitse A forudsatte to stemmesedler og gav dermed en teoretisk mulighed for forskelligt flertal i de to kamre, hvorimod skitse B havde elimineret denne mulighed, fordi vælgerne kun stemte en gang. Ved at stemme på et parti godkendte vælgerne samtidig dets landsliste.

Socialdemokratiet vælger for de konservative

Regeringen ville kun støtte skitse B, hvilket Christmas Møller havde kalkuleret med, og dermed var striden afgjort i hans favør og tilmed på en ganske behændig måde - regeringen havde valgt for de konservative, og hvis partiet ønskede indflydelse, måtte det acceptere dommen. Det faldt svært for adskillige, specielt i landstingsgruppen, og debatten fortsatte i de følgende måneder, men nu som et internt opgør, der kun i mindre grad forstyrrede ar-

bejdet med grundloven. Til gengæld var den ved at koste sammenholdet i partiet, og f.eks. smækkede Victor Pürschel med døren og dannede det ekstreme højreparti Nationalt Samvirke, der hældede faretruende mod nazismen.

Det havde længe stået klart, at Thorvald Stauning og Christmas Møller forfulgte samme spor i forfatningsspørgsmålet, men der er intet belæg i kildematerialet for nogen "sammen sværgelse" mellem de to, selv om rygterne svirrede på Christiansborg om fortrolige forhandlinger og en på forhånd aftalt taktik. De var imidlertid afhængige af hinanden og måtte i fællesskab føre sagen til sin afslutning, med eller uden Venstre.

Hvad angik den konservative opposition nærrede Christmas Møller en overbevisning om, at den kunne bringes til tavshed, hvilket var forkert. Tværtimod tog striden til, og Anders Vigen var i den forbindelse ikke til nogen hjælp, idet han med stor fryd kastede sig ud i angreb på højrefløjen og bl.a. sammenlignede den med "en gnavnende indvoldsorm". Det virkede ikke befordrende på enigheden og tjente næppe formandens interesser.

I juni 1938 meddelte statsministeren, at når regeringens oprindelige forslag ikke kunne samle den fornødne støtte, måtte man i stedet samles omkring det konservative forslag B. Resultatet blev et fælles forslag fra de tre partier, baseret på princippet om én valgdag og ét vælgerkorps.

Rigsdagen skulle have 210 medlemmer, hvoraf 175 valgtes direkte efter forholdstalsmetoden. Derudover skulle 34 vælges fra landslister, opstillet af partierne. Der var med andre ord kun

én afstemning. Rigsdagen fik tre instanser: Rigstinget, bestående af de 34 fra landslisterne samt yderligere 35, udpeget af de 175 krædsvalgte af deres egen midte, med den enlige færing i alt 70. Folketinget med 140 medlemmer og endelig som højeste instans, "Den forenede Rigsdag" med alle 210 rigsdagsmedlemmer, der bl.a. skulle behandle finansloven og træffe afgørelse i de tilfælde, hvor Rigsting og Folketing var uenige.

Valgretsaldere fastsattes til 23 år, og efter en længere debat nåede man frem til et sæt folkeafstemningsregler, hvor 2/5 af Rigsdagens medlemmer kunne kræve en vedtaget lov sat til folkeafstemning. Det samme gjaldt, hvis 1/3 begærede folkeafstemning og kunne samle støtte fra 15% af vælgerne.

Et kunstigt system

Den konservative indflydelse på forslaget var betydelig. Det var lykkedes at bevare tokammerssystemet, endda med konservative garantier, særlig folkeafstemningsreglerne samt den fortsat gældende regel om 45% ja-stemmer ved ændringer af grundloven. Indflydelsen kunne bruges som alibi for Christmas Møllers selvrådighed over for de oppositionelle elementer i hans gruppe.

Venstre kaldte det "et noget indviklet og kunstigt system", hvor der ikke længere var tilstrækkelig forskel på de to tings opbygning, og derfor foretrak man etkammerssystemet. Gruppen stod dog ikke entydigt bag udspillet, og så sent som i marts 1938 havde 28 gruppemedlemmer stemt for tokammerssystemet og kun otte for etkammersystemet.

På et gruppemøde i oktober var uenigheden stadig så stor, at et forslag om etkammer, udarbejdet af Oluf Krag, ikke vandt tilstrækkelig tilslutning. Først i januar 1939 kunne Venstre præsentere sit eget forslag: Et etkammer med 160 medlemmer, baseret på 25 års valgret, men med væsentlige mindretalsgarantier. Således kunne 2/5 af rigsdagens medlemmer kræve, at en vedtaget lov ikke måtte stadfæstes, før den var vedtaget endnu engang i den følgende rigsdagssamling, med mindre regeringen havde fået den godkendt ved en folkeafstemning.

Det stod dermed klart, at ingen læn- gere forsvarede det eksisterende sy-

stem, og bortset fra de konservative ønskede alle andre principielt etkammersystemet, selv om regeringspartierne havde måtte ofre hjertebarner på forligets alter. Til gengæld var der stor afstand mellem de øvrige partiers opfattelse af etkammersystemet, fra DKP's republik med lovfæstet parlamentarisme til Venstres forslag med dets stærke mindretalsgarantier.

Grundlovsforslaget passede igennem Rigsdagen, om end ikke uden problemer i Landstinget, hvor 2/3 af den konservative gruppe stemte imod. Forud for rigsdagsvalget provokerede den socialdemokratiske ordfører Hartvig Frisch ved at indvarsele "kapitalis-

Christmas Møller satte sin formands- post ind på en vedtagelse af grundlovs- forslaget, og det var næppe klogt, fordi så mange af partifællerne var mod- standere af forslaget og heller ikke yndede ham. Den afgående formand er her fotograferet ved sin afskedstale i Landstinget i sommeren 1939. (Det Kgl. Bibliotek)

mens dødstime" i Danmark. Udtalelsen var ikke specielt møntet på forslagets konsekvenser, men vakte furor, særlig hos de konservative, thi hvordan

forsvare et grundlovsforlig med et parti, hvis ordfører bekendte sig som modstander af den private ejendomsret? Ret beset trak Hartvig Frisch blot et velkendt socialdemokratisk dogme frem af mælposen, men i den spændte situation udløste det voldsom harme.

Valget blev dog ingen katastrofe for de tre forligspartier. Selv om Socialdemokratiet gik tilbage fra 38 til 34 mandater, fastholdt Det radikale Venstre og Det konservative Folkeparti deres 14 og 26 mandater. Venstres fremgang fra 28 til 30 mandater var ikke umiddelbart ildevarslende for grundlovssagen, hvorimod Socialdemokratiets første mandattab i mange år i hvert fald afslørede, at partiets konstante fremgang havde en grænse.

De tre partier afventede imidlertid afstemningen den 23. maj med sindsro. Bekymringerne voksede dog, som dagen nærmede sig. Venstre opfordrede vælgerne til at stemme nej ved simpelt hen at blive hjemme, men den begivenhed, der formentlig fik størst indflydelse indtraf blot to dage før afstemningen: Da faldt Christmas Møllers udtalelse om, at han trak sig tilbage som formand for Det konservative Folkeparti, hvis afstemningen gik forligspartierne imod.

Christmas Møllers person

Udtalelsen var et udslag af Christmas Møllers trodsighed parret med det element af irrationalitet, der kunne gribe ham i politisk afgørende øjeblikke. Hans holdninger og fremtoning virkede som en rød klud på de gammelkonservative, der fandt hans aggressive og arrogante facon stødende, og de brød sig bestemt ikke om ideen om det kon-

servative parti som midtsøgende, slet ikke når det betød samarbejde med dét Socialdemokrati, de betragtede som det nærmeste, Moskva kom et brohoved i Danmark. Nu fik de pludselig serveret muligheden for at straffe Christmas Møller for alle hans gerninger! Under hele striden havde han konstant trods sin vilje igennem, og det gav nu bagslag. Ved at blive hjemme den 23. maj kunne hans modstandere medvirke til to ting: Forslagets og formandens fald.

En rystet Christmas Møller udtalte bagefter, at "en almindelig politisk fornuftsmæssig forklaring" på nederlaget ikke rakte, men fiaskoen havde faktisk en række indlysende årsager. Vælgerne mente, at den kun 24 år gamle grundlov fungerede udmærket og udviste i øvrigt ringe interesse for sagen. Når det hidtidige system fungerede, hvorfor så erstatte det med et nyt, som tilmed virkede mindre overskueligt? Især forekom det nye Rigssting overflødigt - var det så ikke bedre at afskaffe de to kamre og indføre etkammersystemet? Det var ikke lykkedes at give vælgerne en grund til at stemme ja til forslaget. Der manglede en sag, der kunne samle folk om nødvendigheden af en ny grundlov - Landstingets afskaffelse var ikke tilstrækkeligt.

Den afgørende faktor var imidlertid, at flertallet var for spinkelt. Tre ud af fire partier var ikke nok, og den konservative uenighed fik ligeledes vidtrækkende betydning. Et enigt parti kunne have sikret de manglende 12.000 stemmer, og set i det lys blev Christmas Møllers udtalelse endnu mere fatal.

Sofavælgerens sejr

Forslaget faldt i øvrigt ikke på de godt

86.000 vælgere, der stemte nej, men derimod på de mange, der fulgte Venstres parole om at holde sig hjemme. Heller ikke alle socialdemokratiske og radikale vælgere brød sig om forslaget, særlig ikke når regeringen havde flertal i Landstinget, og flere end ventet undlod at stemme. Betegnelsen "sofavælger" var fra da af indlemmet i det politiske vokabularium.

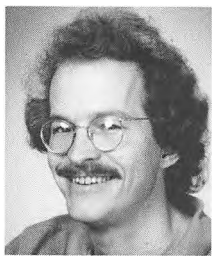
Den lære, politikerne drog af nederlaget var følgende: En grundlovsrevision må skabes ud fra et reelt behov for at føre paragrafferne ajour, gøre dem tidssvarende. Det kræver dels bred politisk enighed, dels en sag til at skærpe vælgernes interesse. En sådan sag bør være logisk forbundet med ikke blot den samfundsmæssige udvikling, men også med udviklingen i vælgernes mentalitet og bevidsthed. Disse forudsætninger opfyldtes først, da regeringen Erik Eriksen i 1953 gennemførte en ny grundlov. Ved den lejlighed opnåede politikerne at skabe den brede enighed og at finde en samlende sag, der vakte vælgernes interesse, nemlig spørgsmålet om kvindelig arvefølge.

Kilder:
Rigsarkivet: Protokoller for Det konservative Folkepartis rigsdagsgruppe; protokoller for Venstres rigsdagsgruppe, Folketingets arkiv og bibliotek: protokoller for Socialdemokratiets rigsdagsgruppe. Af trykte kilder kan nævnes Rigsdagstidende, Ministermødeprotokoller 1933-1940 samt Betænkning afgivet af Forfatningskommissionen af 1937.

En landsbydegn

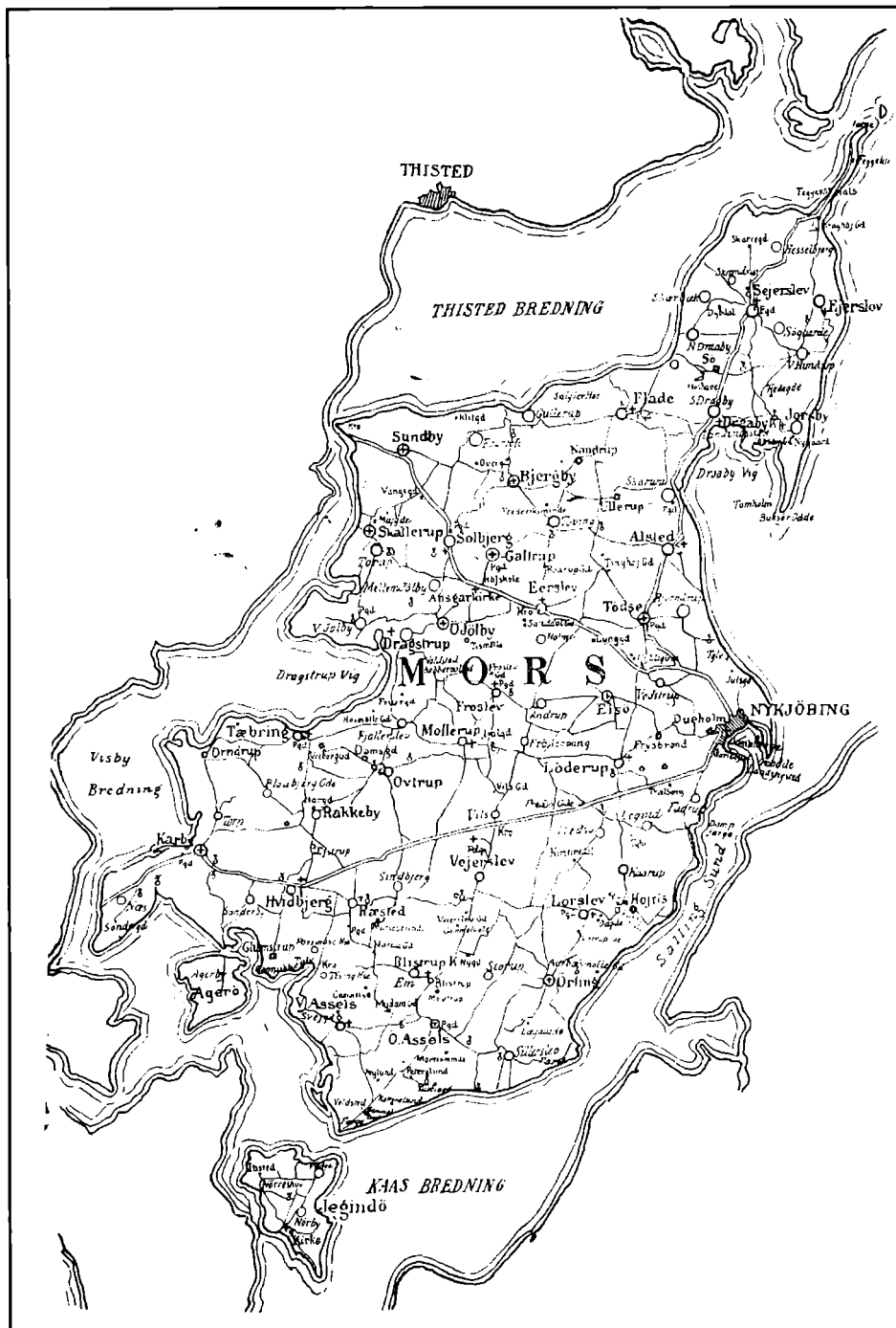
Peder Krogh med kone og børn foran skolen i Hjerik i Salling, hvor han var lærer fra 1864-91 (privat eje).

Tyge Krogh

Landsbylærer Peder Kroghs livfulde erindringer fra Mors 1827-54 udgives i dette efterår af Selskabet for Dansk Skolehistorie. Hans oldebarn, arkivar Tyge Krogh, har bearbejdet erindringerne til udgivelse. Her præsenterer han Peder Kroghs malende beskrivelse af den mildt sagt særprægede degn og hestehandler Ole Madsen Schyum.

Peder Krogh (1827-1901) nedskrev sine erindringer omkring århundredskiftet og fortæller om sin barndom og ungdom på Mors fra 1827-54. Han interesserede sig en del for sin barndoms landsbyskole. Lærerne blev standsbevidste og organiserede sig i den periode Peder Krogh var lærer. De fik bedre lønninger. Der stilledes krav til skolebygningerne, skoleinventaret og undervisningsredskaberne. Undervisningens indhold og indlæringsmetoderne forandredes. På denne baggrund beret-

tede Peder Krogh om en tid, hvor man giftede sig til et embede og hvor degnene ind imellem var mere landmænd end lærere. I undervisningen oplevede han udviklingen fra den militærartige såkaldte indbyrdes undervisning til den grundtvigianske følelsesbetonede undervisning, hvor vægten lå på det talte ord.

Skolelærerne avancerede socialt i sidste halvdel af 1800-tallet. Den tiltagende bredde i det kulturelle liv gav dem mulighed for at skrive og få udgivet bøger om det de kendte til, nemlig landbosamfundet. En række skolelærere udgav fra 1860'erne romaner og noveller om bønders og husmænds livsforhold. Blandt de kendteste er Johan Skjoldborg og Jeppe Aakjær.

Det var heller ikke helt ualmindeligt, at skolelærerne skrev om deres liv. I de senere år er der fundet og udgivet enkelte erindringer, der som Peder Kroghs har ligget og lagret i en rum tid. Disse skolelærerindringer fra forrige århundrede er en vigtig kilde til skolens og landbosamfundets historie:

Lærer Schyum i Karby

“10 Aar gammel kom jeg saa om Foraaret atter til Karby. Vistnok var jeg “med de store”, da jeg kom til Karby skole, hvor Læreren var Ole Madsen Schyum, født 1792 i byen Skyum, hvorefter han tog det siden fortysskede Navn, dimitteret 1815 med det 2. Hold af dimittender fra Snedsted og havde

*Kort over Mors tegnet ca. 1919
(Historisk Aarvog for Mors, I 1919 s. 41).*

Udmærket duelig, man sagde med ug i samtlige Fag; og et særdeles godt Hoved var han sikkert.

Historieløs

Om han havde havt nogen Virksomhed, før han fik det meget store Embede, ved jeg ikke, men troer det næppe. I alt Fald har jeg aldrig hørt ham tale derom. Han var nu en af de Mennesker, der - troer jeg - finder det for ringe og under deres Værdighed at tale derom. Heller ikke har jeg hørt ham tale om sin Barndom, Ungdom, Seminarietid og Kammerater. Jeg mener ikke alene i Skolen, skjønt ogsaa der er der tidt Lejlighed til at omtale sin Barndom og de Forestillinger, man havde som Dreng; men de Hundrede Gange har jeg hørt ham tale meget i Selskaber, men aldrig om sin Fortid, den jeg dog aldeles ingen Grund har til at tro var uhæderlig.

Han var en høj, vel proportioneret Mand, vel nær 70 Tommer. Jeg har kun kjendt ham i næsten 40 Aars Alderen; han var da ikke saa lidt tyk, og mere blev han det siden. Hans 1. Hustru var hans Bysbarn Kirstine Marie Dybdahl. Hun levede nok ikke længe og efterlod ham 2 Sønner. Hans 2. Hustru var søster til Rigsdagsmand Marqvorsens Fader. Hun fødte ham Børn i stor Mængde, hvoraf dog mange, sikkert de fleste, døde, da der aldrig gjordes noget for at forhindre det. Da jeg en Gang spurgte hans i Hvidbjerg boende Søn, hvor mange Børn hans Fader havde været Fader til, mente han 22.

Vistnok havde han faaet Penge med begge Hustruer, og han var allerede 1837 anset for en rig Mand, ikke alene af den Grund, men Embedet var meget

Peder Krogh i hans velmagts dage (privat eje).

stort. Baade Nees og Aggerø leverede samtlige deres Degneydelser til ham, og han havde saa Lov til at fæste én hvert Sted for en lurvet Løn, undertiden en nylig konfirmeret Dreng, til Lærer. Offeret [menighedens ydelse til degnen ved de tre store højtider] alene løb voldsomt op, og alt, Lærerne i Nees og Agger nu har til Løn, gik i Degnens Lomme. Først i 1847 blev Nees og Agger selvstændige Embeder.

En dårlig landmand

Schyum købte sig snart en Gaard i Torp hvad nok indbragte ham meget lidt andet end en Mængde af Vandringer derned. Som Gaardmand blev han Hestehandler, og Folk af den Professi-

on kom tidt til ham og skaffede os Skolebørn mangen en Halløj-Time. Senere solgte han Gaarden og købte en mindre tæt ved Skolen; men som Landmand duede han nu ikke. Doven var han udenfor Skolen i stor Stil, og ingen har vist set ham røre sig efter det allermindste der, ikke en Gang flytte en Ko. Han var tidt til Latter for sin Lyst til nyt særlig af Piber, og skjønt han ikke var nogen egenlig Ryger, kunne han betale en smuk og især moderne Pibe undertiden paafaldende dyrt.

Trods hans Velstand, for ikke at sige Rigdom, levede Familien et Liv i Urenlighed, ja Svineri. Huslejligheden var lav og usund, det værste Ælte omkring Huset gjorde det tidt umuligt at komme tørskoet de faa Skridt ud paa den forbiløbende Vej. Og indvendig saa det kun lidt bedre ud: Skidne Vinduer og Gulve, med Kalkning forsømte Vægge, ikke Spor af hvad der hedder Hygge, ikke saa meget som et eneste Billede, og at Loftets Brædder havde en Gang som ny været hvide eller saa omtrent, saa det ikke ud til.

Selv var han efter Rygte det største Svin i Huset. Der fortaltes af en Kone, som stunddom hjalp til i Huset, at han, for ikke at gaa ud i Bryggerset en kold Nat paa Naturens Vegne, lod alt gaa, tykt som tyndt, i Sovekammeret, ja endog uden at benytte Potte. At hans mange Børn døde, mente man var af Mangel paa Renlighed. Jeg mindes kun 5 af sidste Ægteskab, alle yngre end jeg, som havde havt Kræfter til at taale Kuren. Jeg mindes, at der en Gang var Uro i skolen, da ingen vilde sidde i Nærheden af Degnens Børn, fordi der var for mange "Udvandrere" [lus, lop-per] paa deres i høj Grad simple og forsømte Klæder.

i Dilling blev begravet 1880, var han, skjønt født 1801 en rask og livlig Mand og boede vist nogle Aar derefter. Ved sin Dødt. blev han Danabrogers. Lige Lærer vil han af mig senere blive omtalt.

10 Novbr. kom jeg saa om For- aaret atter til Korbj & Vietn. var jeg "med de store", da jeg kom til Korbj Skole, hvor Læreren var Ole Mathias Sjöhim, født 1792 i Byen Sjöhim, hvorefter han lagde sig til at læse forlyskede Maan, d. 1873 med det 2. Hold (mest altsat) af Dimitt. fra Indstet. og havde Udval. d. 1873, men sagde mig i samtlige Gange, og et uordeligt godt Støved var han sikkert. Men han havde haft meget Voks, Sæmhed, for han fik det meget store Lovende, vidt jeg ikke, men tror det rigtige. Det 2. Hold var jeg aldrig hørt om, alle derom. Han var en af de Mennesker, der - var jeg -

Undervisning?

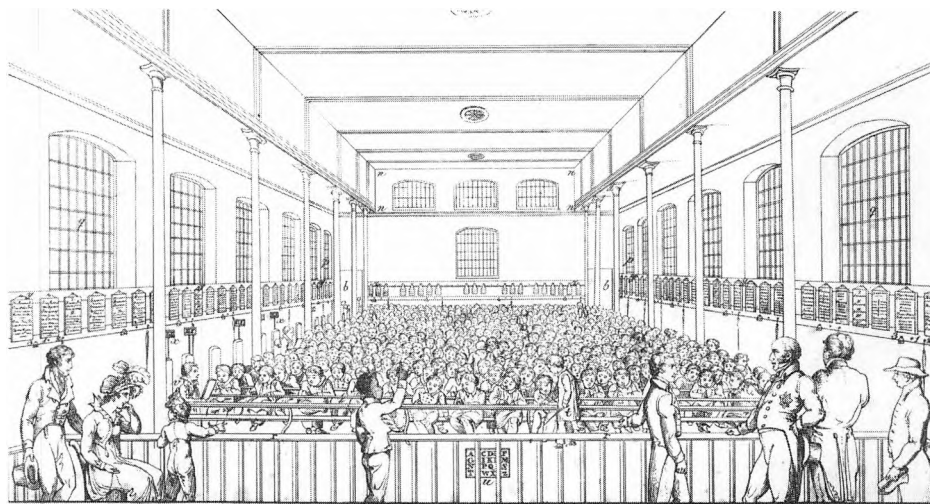
I Skolen var han vistnok flittig. At han var det af Pligt, Samvittighed og Ansvarsfølelse, har jeg ondt ved at tro. Men han vilde saa gjerne glimre ved sin heller ikke ringe, snarere store Begavelse, og før en Examen eller Visitats blev Børnene rigtig trajnerede i Religion og dansk; vi kunde bl.a. de latinske Navne paa Verbets Tider, og Plusquamperfektum [før datid] fandt jeg saa løjerligt at udraabe højt. Vi havde kun én Regnebog, Cramers, og hvorledes vi kom om ved det, ved jeg ikke. Men der var ogsaa flere Børn, der sad Uger i Træk, for ikke at sige længere, ved et og samme Stykke.

Jeg gik ogsaa med "de smaa" og kom derfor ret godt fremad, da jeg kunne benytte Bogen en Del bedre. Noget var der at læse om Regningsarterne og det første Stykke i hver "Forandring" stod med fuld Udregning. Jeg udarbejdede en fuldstændig "Cifferbog" [tal/regnebog] og paa det nærmeste til "Cramers Ende" har jeg indført alle Stykker med alle ved i Regningen brugte Tal - uden mindste Nytte. Men jeg forstod saa lidt deraf, og naar et Stykke gik mig paa, gik jeg til Læreren dermed (det var særlig i "Udenlandsk Vexelregning") og han satte sig saa hen dermed, tidt timevis, mens jeg saa agerede Lærer, og fik det altid rigtigt. Han leverede mig Tavlen, men sagde mig ikke et Ord om Udregningen eller min Fejl.

Egenlig var Regning i Skolen ren "indbyrdes Undervisning", den ene

Det håndskrevne originalmanuskript er på 213 sider.

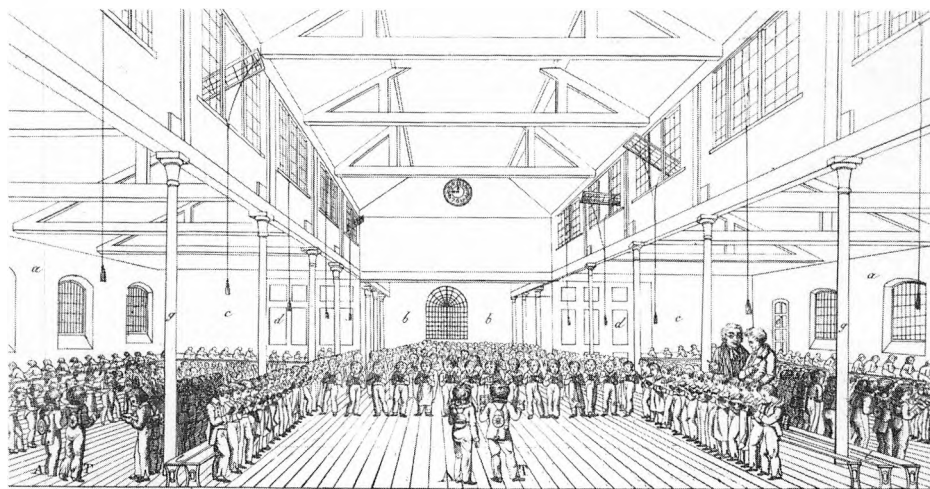
Den indbyrdes undervisning var en i England opfundet undervisningsmetode, som efter Frederik VI's ønske indførtes i Danmark fra 1819. Metoden var præget af militærisk disciplin og næsten mekanisk indlæring. Læsestoffet var trykt på standardiserede tavler, der var ophængt på skolestuens vægge, og børnene var inddelt i hold efter standpunkt. Hvert hold var anført af en hjælper - en ældre, kyndigere elev. Læreren, der igangsatte og afsluttede undervisningen ved hjælp af en sløjte kunne på denne måde undervise et stort antal børn. Det er fra denne undervisningsform, at udtrykket "op ad væggen ned af stolper-" stammer.

Lancasters Indretning af det Britiske og udenlandske Skole-Selskabs Hovedskole i London for Drengene (730 Drengene ere beskæftigede ved Bordene . med Skrivning og Regning paa Tavler)

lærte den anden, og det hele var mekanisk, uden Forstaaelse. Tabellen var ikke lært, og naar det kneb med at vide, hvad 6×7 var, skreves der 6 Linier, i hver 7 Streger, og saa taltes sammen til 42; men værre var det med Division, hvorved der skreves Dividendens Antal Streger, satte et Komma for Divisions Antal deraf, talte saa disse og fandt tillige let Resten som for det overskydende. Dog holdt han ikke paa den bare Remsen, men katekiserede [undervisning ved afvekslende spørgsmål og svar] længe - og vistnok med Begavelse - for at bringe Emnet til at forstaaes.

Men sin Religionsundervisning søgte han at lempe efter de skiftende Præsters Meninger. Vi fik en Kapellan, en rigtig Rationalist fra forrige Aarhundrede, og en hel Del af Børnene maatte saa i Skolen i smaa Hæfter afskrive det af Kappelanen fulgte System, vistnok Frølund's Forklaring af Balles Lærebog. De mange og lidt lange Definitioner havde jeg let ved at huske men

Dr Bells Indretning af den engelske National-Skole-Selskabs Central-skole i London for Drengene og -Børnene tillige.

60 børn i hver klasse

være ved at glemme, da jeg selv skulde til at tale forstaaeligt til Børn. Heldigvis kom vi ikke videre end gennem faa Blade af Lærebogen.

Jeg kalder alligevel Schyum en dygtig Lærer i sin Tid. Han havde vistnok 60 Børn i hver Klasse. Efter indbyrdes Undervisning havde i nederste Klasse

hvert Barn sit Nummer. Paa en bred Liste under Bjælkerne og rundt med Skolens 3 Udvægge var malet 60 Numre, de laveste 30 for Drengene, Resten for Piger. Og jeg husker, at der paa en Bjælke var skrevet Numre op til 70, hvilke der altsaa maa have været Brug for. Børnene nævnede hinanden ved Nummer, og man kunde faa at høre en saadan Klage for Læreren: "Nummer 7 slog mig saa forskrækkelig, og Nummer 22 hjalp ham, men det var Nummer 3 og Nummer 16, der havde faaet dem til det".

En ældre Lærer fortalte en Gang i et Lærermøde, at han greb sig selv i at have glemt en hel Del Børns Navne. Naar man saa betænker den i høj Grad ustadige Skolegang, da der aldrig var Tale om Mulktering [bøder, forældre idømtes når børnene forsømte uden grund]; naar man ser hen til det usle Skolemateriel: 1 Regnebog, usle Læsebøger og faa (3 ja 4 maatte nøjes med 1 Bog) og mange flere Mangelfuldheder, saa vil jeg dog sige, at Schyum var en dygtig Mand, og den Slægt, han underviste, var ikke saa ilde endda.

Jeg har i det hele stor Agtelse for de gamle Lærere i - jeg sætter 2. Fjerdedel af Aarhundredet, og jeg er nær ved at beundre dem for, hvad de udrettede. Men nogen Løftelse ved et hjerteligt Ord eller en livlig Fortælling mindes jeg ikke at have følt. Fagene vare her som i Vester Jølby og vel alle Steder kun Læsning, Skrivning, Regning og lidt Retskrivning. Jeg har aldrig under min Skolegang kunne sige: "Dette var skjønt".

Legene vare især Boldspil, hvorved Degnen tidt var til Stede, ja deltog deri ved bestandig at "være inde" og slaa Bolden hen; men man holdt ikke af

Josef Christian Sørensen (1796-1861) provst fra 1835 og fra 1844 sognepræst i Karby. Han var i mange år midtpunkt i den grundtvigske bevægelse på Mors. (Mors Lokalhistoriske Arkiv).

ham dertil, da han mentes at være partisk. Inden Skolens Døre gik det vildt til, naar der var kommen Hestehandlere til Degnen, der tidt var borte timevis. Gulvet var haardt brændte (løbne) Teglstene. De blødeste vare mest slidte og derfor lavere. Naar det saa gik løs i Degnens Fraværelse med at kaste Snebolde derinde, var Gulvet snart fuld af Smaasøer, hvad Læreren dog aldrig sagde noget om.

Forstandsmenneske

Schyum var et rent Forstandsmenneske, og han forløb sig vist aldrig enten i

eller udenfor Skolen. Han gav kun meget sjældent Hug og den saa tidt omtalte Pryglen kan jeg ikke omtale enten her eller i Vester Jølby; men han var jo ogsaa en overlegen Person. Udenfor skolen var han den pæne høflige, altid beherskede Mand. Han havde vist aldrig læst en større Bog, og i hans Hus fyldte Bøger og i det hele Papir saare lidt. Hans eneste Lektüre var Aviserne; men dem studerede han. Jeg har ingen kjendt, der som han kunde hjælpe sig med saa lidt Læsning og dog være saa godt med i Forhold til sin Tid.

Altid kunde han have noget at bringe frem ved en Samtale, hvorved denne kunde faa Skin af at være noget for dannede Mennesker, selv de fornemme, og han gik aldrig i Vandet, men forstod mesterligt at begrænse sig. Hans Skjødesynd (om det kan være en Synd) var Nysgjerrighed, og derfor blev han meget omtalt i al Godmodighed. Selv i Skolen kunde han lejlighedsvis faa ligefrem Familiehemmeligheder pumpet ud af Børnene, hvorved hans katekettiske Gaver rigtig viste sig.

F.Ex. Karoline var i Gaar ikke i Skole, fordi Moderen bagede, og da Bagningen var ualmindelig stor efter hendes Forhold, var det fordi hun havde laant et Brød hos baade A., B. og C., og de vilde have dem, da de havde laant hos D., E. og F. og sidstes Bagning var mislykkedes.

Eller: Jens kunde en Dag ikke sin Lektie. Hvorfor? Mange fremmede Mænd. Hvem? Peder Søren, Mikkell o.fl. Hvorefter? For at gjøre Hestehandel. Og saa fik han Besked om Handelen og Hestens Pris, om at Søren havde solgt en og Prisen for den solgte og den kjøbte, ja hvad Lidkjøb, og om ingen bleve beskjænkede.

Den adspurgte fortalte gjerne alt, og hans Lektie blev glemt. Paa samme Maade forstod han at udpumpe alle, især Smaafolk og var altid særdeles godt inde i sine Sognefolks Forhold. Schyum søgte Afsked 1857, overlod en Søn Gaarden, købte sig et lille Hus til en Ko i Byen. Da han siden blev Enke-mand, solgte han dette og flyttede til en Svigersøn og Datter, hvor han levede mange Aar og blev langt over 80. Af hans Børn fik han kun liden Glæde. De vare i høj Grad daarligt oplærte, saa daarligt, at han maatte have i det mindste 1 til en fremmed Præst for at faa ham konfirmeret, da der frygtedes for, at den strænge Kapellan vilde kassere ham.

Sang gennem næsen

Jeg har tilladt mig at gjøre en betydelig Digression angaaende Schyum; men han er en Skikkelse, der fremfor de fleste staar klart for mig, og som vel ogsaa har haft nogen Indflydelse paa min Udvikling. Der kan menes, at jeg som Skoledreng ikke i alt her omtalt kunde bedømme ham. Men jeg var jo i 6 Aar hans Medlærer i Sognet og stod hver Søndag Side om Side med ham som Assistent ved Sengen, og siden var jeg fra 54-57 Medlærer i Kommunen. Hans Kirkesang var skrækkelig; men i Kingos Salmebogs i høj Grad uregelmæssige Versefødder manøvrerede han prægtig. En stemme havde han saa stærk som faa, men sang hovedsagelig gennem Næsen, hvorfor Ordene vare næsten uforstaaelige, hvilket var af Vigtighed, da man derefter skulde finde Salmerne, som ikke havde Nummer.

Skjønt jeg i over 20 Aar har kjendt Schyum, har jeg aldrig hørt, at han var

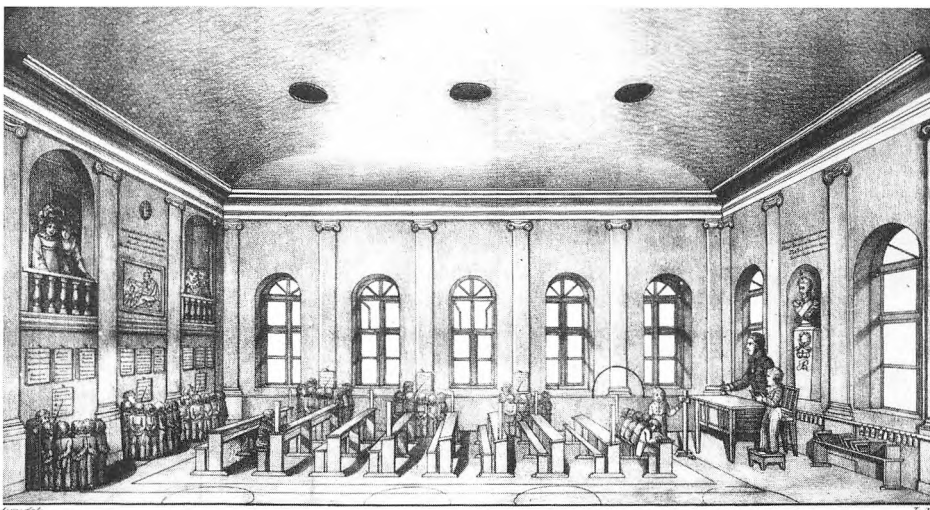
syg, ikke en Gang upasselig - saa bomstærk en Karl var han. Han rystede tilsidst stærkt paa Hænder og Hoved, og da han ved Provst Sørensens Jordefærd fik det Hverv at bære paa en rød Silkepude foran Liget med afdødes 2 fastsyede Ordener, hoppede den ikke fæstede Ende af dem højt i Vejret ved Rystningen.

Schyum var Ærgjerrig ved visse Lejligheder lige til Skamløshed. Naar den lige fra Ungdommen meget tunghørige Provst Sørensen katekiserede i Kirken med de ældste Børn over Lidelseshistorien hver Fastesøndag gik Schyum ind i en Stol nede i Kirken udfor, hvor de flinkeste Børn stod, hvor han saa lagde Børnene Svarene i Munden, og det så højt, at Menigheden havde let ved at høre Svarene. Han kunde saa behændig vende Ansigtet til Siden, og det uskyldige Ansigt, han saa kunde stille op, synes jeg endnu at kunde se. I 6 Aar var jeg hans Medlærer i Sognet,

og det var mig kreperligt, at mine Elever, der stod ved en Ende af Rækken, ikke kunde profitere af ham som Suf-lør.”

Kilde: Et lille stykke kulturhistorie. Peder Kroghs erindringer 1827-54, ved Tyge Krogh, 1991 (Bogen kan i dette efterår købes for 115 kr. hos Selskabet for Dansk Skolehistorie, ved Robert Hellner, Tranegaardsvvej 61, 2900 Hellerup).

Et ideal-undervisningslokale til den indbyrdes undervisning, som Frederik VI forestillede sig det. Idealet lå milevidt fra den lavloftede virkelighed i Karby Skole. Anvendelsen af metoden kulminerede omkring 1830. I 1830'erne og 40'erne kritiseredes den stadig stærkere og modificeredes og gik efterhånden af brug efter 1850. (Illustrationer: J. W. Bruun: Den lancasterske skoleindretnings historie, København 1820).

En dansk Lancaster-Skole

Venstre og husholdningsbudgettet

Da partiet bekendte sig til aktiv finanspolitik

Forskningsstipendiat Leon Dalgas Jensen stiller spørgsmålet: Hvornår begyndte partiet Venstre at se finanspolitik som middel mod økonomisk krise? Socialdemokratiet og Det konservative Folkeparti var gået med på tanken allerede i 1945. Venstre derimod tøvede, for var det egentlig ikke socialdemokratisk

politik? Leon Dalgas Jensen har netop afsluttet et forskningsprojekt om Danmarks udenrigsøkonomiske politik i årene 1945 til 1948. I øjeblikket arbejder han som forskningsstipendiat under Carlsbergfondet med et projekt om dansk industri under genopbygningen og Marshallplanen 1945-53.

formand, Knud Kristensen, og partiets rigsdagsgruppe kunne ikke gå ind for tanken, men måtte bøje sig for landsmødet.

Balance på statsregnskabet

Indtil 1. verdenskrig var det almindelige politiske synspunkt, at staten kun skulle opkræve skatter, når der skulle skaffes midler til at dække helt nødvendige offentlige udgifter. Herudover skulle der ikke opkræves så meget som en øre. Hovedsynspunktet var, at statens udgifter og indtægter altid burde balancere inden for hvert finansår - bortset fra helt akutte situationer som krig o.lign. Her kunne staten stifte gæld om nødvendigt.

Efter 1. verdenskrig begyndte også et socialpolitisk synspunkt at komme

Leon Dalgas Jensen

Kunne staten ved at stifte gæld og udbetale større beløb, end der blev opkrævet i skatter, modvirke krise og arbejdsløshed? Det var svært at tro på og lød i hvert fald socialdemokratisk for mange folk i Venstre i 1948. Partiets

ind. Skatterne kunne opkræves på en sådan måde, at de velstillede dele af befolkningen kom til at betale forholdsvis mere i skat. På den måde kunne man via skatterne mindske uligheden i indkomsternes fordeling i samfundet.

Finanspolitiske tanker i 1930'erne: Keynes

Med krisen i 1930'erne stillede man et nyt spørgsmål. Var det muligt at undgå økonomisk krise ved hjælp af finanspolitik? Økonomiske eksperter i både Danmark og udlandet udviklede på dette tidspunkt teorier, der støttede det synspunkt, at krisen kunne undgås, hvis staten førte en konjunkturudjævrende finanspolitik. I nedgangstider med arbejdsløshed kunne staten øge sine aktiviteter og foretage større udbetalinger, end der blev opkrævet i skat. I opgangstid og med fuld beskæftigelse måtte staten så omvendt skabe overskud på statsbudgettet. Den kendteste økonom bag disse politiske opfattelser var John Maynard Keynes, men også danske økonomer var med.

Partiernes opfattelser

Partiet Venstre modsatte sig i 1930'erne stærkt disse tanker, men også i de andre partier bekendte man sig kun

Knud Kristensen og Thorkil Kristensen, mens de endnu var partifæller. På mange punkter var de uenige om den økonomiske politik - og den uenighed gjaldt også anvendelse af finanspolitikken som et politisk-taktisk instrument. (Det Kgl. bibliotek)

tøvende til de nye ideer, og først i de politiske programmer i efterkrigstiden vandt de nye tanker indpas. Men i sin programudtalelse fra august 1945, nævnte Venstre ikke noget om konjunkturudjævrende finanspolitik, sådan som både Det konservative Folkeparti og Socialdemokratiet havde gjort.

Godt nok talte programmet om, at staten måtte føre aktiv konjunkturpolitik for at undgå krise og arbejdsløshed, men som Niels-Henrik Topp siger i sin disputats fra 1986 om udviklingen i de finanspolitiske ideer, så blev der ikke sagt noget om finanspolitik. Topp nævner videre, at programmets krav om sparsommelighed i de offentlige finanser og de kølige bemærkninger om offentlige arbejder ikke tydede på, at en aktiv finanspolitik spillede en fremtrædende rolle i partiets politik.

Thorkil Livrem og købekraften

Det er en underdrivelse at sige, at synspunktet ikke spillede nogen fremtrædende rolle i partiet. Det var sandelig bevidst, at partiets programudtalelse i 1945 ikke nævnte noget om aktiv finanspolitik, for partiet gik ikke ind for en sådan på dette tidspunkt. Da Venstre havde regeringsmagten i 1945-47 var partiet heller ikke spor begejstret for finansminister og økonomiprofessor Thorkil Kristensens ønsker om en stærkt købekraft-opsugende finanspolitik. Den indre økonomiske balance mellem investering, opsparing og forbrug var ikke gunstig i forhold til at få løst genopbygningsopgaven, og forbruget måtte ned ved at beskære befolkningens købekraft, anførte Thorkil Kristensen.

Købekraften i befolkningen skabte i 1946 en merimport, der ikke var valuta til at finansiere, når genopbygningsbehovet samtidig var meget stort. Men

Tidl. forsyningsminister Axel Kristensen dannede par med Thorkil Kristensen (Venstre-folk hed dengang Kristensen!) på Venstres landsmøde i 1948 og fremsatte det kontroversielle forslag, som mange anså for for socialdemokratisk. Axel Kristensen i radiostudiet. (Det Kgl. bibliotek)

Venstre-politikere mente ikke, at det problem skulle løses ved skatteopkrævning. Højest kunne man acceptere afgifter på visse importerede forbrugsvarer. Det var nemlig import til den brede lønmodtagerbefolknings forbrug, der var problemet, efter Venstres opfattelse.

Derfor foretrak Venstre-politikere en devaluering af kronen, som på det tidspunkt ville flytte købekraft fra bybefolkningen til landbefolkningen. Også udvikling af en "naturlig" arbejdsløshed, der kunne mindske ten-

densen til lønstigninger, indgik i løsningsmodellen. Eventuelt kunne det være nødvendigt med et lovbealet lønstop, og særlig ønskede Venstre at få afskaffet dyrtidsreguleringen af lønningerne, men det følte regeringen på den anden side ikke, at den havde politisk styrke til.

Frygt for overskud

En forhøjelse af de direkte skatter som hovedmidlet i bekæmpelse af befolkningens købekraft var de fleste af Venstre-politikerne klart imod. Også skatterne på de ekstraordinære formuestigninger under krigen gik Venstre kun meget modvilligt med til. Mange Venstre-politikere mente allerede, at det var gået for vidt i den retning under finansminister Thorkild Kristensen.

Venstre frygtede også, at de overskud på statsbudgettet, som opstod som led i en økonomisk stabiliserings-

politik, hurtigt ville blive brugt til at udvide den offentlige sektor. Det ville især blive et politisk problem, hvis en socialdemokratisk regering kom til umiddelbart efter Knud Kristensen-regeringen. Så ville effekten nemlig blive, at Venstre tog skraldet med den hårde skattepolitik, mens Socialdemokratiet så efterfølgende kunne anvende budgetoverskuddet til at realisere sine socialpolitiske mål.

Det er derfor ikke nogen tilfældighed, at Venstre som det sidste af de fire gamle partier ventede til 1948 med at optage de nye tanker om regulering ved hjælp af finanspolitik.

Landsmødet 1948

Ændringen i Venstres politik kom på Venstres landsmøde i september 1948. Her blev der forelagt et forslag til nyt partiprogram, som bevidst ikke nævnte noget om konjunkturudjævnende finanspolitik, selvom forretningsudvalget havde forsøgt at få det med. Thorkil Kristensen og forhenværende forsyningsminister Axel Kristensen havde støttet dette, men Venstres rigsdagsgruppe afviste.

Nu rejste Axel Kristensen så forslaget på landsmødet, og han argumenterede med, at det var vigtigt at påpege, at det netop var finanspolitikken og pengepolitikken, Venstre ønskede at anvende i den økonomiske politik. Det var liberale metoder til at regulere med, og det var derfor at foretrække fremfor de stærke direkte statslige indgreb i økonomien, som ellers var så omfattende i perioden. Forhenværende statsminister og formand for Venstre, Knud Kristensen, vendte sig imod forslaget og påpegede, at rigsdagsgruppen havde

KRISTENSEN, THORKIL. Medlem af Partiet Kristensen. Finansminister, Oplinder. Har løst Problemet „Perpetuum mobile“ ved Oplindelsen af Engangsskatten, der har den Egenskab, at den kan opkræves igen og igen og faktisk er en Afgangsskat. Uden sin himmelstrøbende Skikkelse vilde han have staaet i Skygge af den rigtige Kristensen, men takket være sin Højde bevæger han sig i en Sfære, hvor Luften har en Tæthedegrad, der paavirker hans Taler, og hvorfra Skatterne ikke ser nær saa høje ud, som de er. Han har hele sit Liv kun forlæret Tal og er derfor saa tynd, at en Livrem ikke kan sidde paa ham, og han gaar altid med Seler, men er i sin Uselvskhed oplaget af, hvorledes han kan hjælpe andre med at spænde deres Livrem ind. Har skrevet en Del Bøger og Margarineannoncer. Han ryger ikke, drikker ikke, har aldrig blandet en Cocktail og tror derfor, at bare man kommer rigeligt med Skat i, smager den godt. Takket være andres Laster flyver der daglig stegle Duer ind i Munden paa ham. Mest Brevduer.

Som finans- og økonomiminister 1945-47 gik Thorkil Kristensen ind for en stærk købekraft - opslugende politik. Deraf øgenævnet Thorkil Livrem. (Blæksprutten 1947)

afvist at nævne finanspolitikken.

Otto Himmelstrup talte også imod Axel Kristensens forslag. Himmelstrup var stærk modstander af økonomisk stabiliseringspolitik ved hjælp af finanspolitikken. Rigsdagsgruppen havde været enige om programforslaget, udtalte han og fortsatte:

“Skulle konjunkturudjævningen foregå gennem finanspolitikken, kunne meningen heraf kun være, at det skulle ske gennem staten over skatterne, hvad han (dvs. Himmelstrup) var imod. Konjunkturudjævningspolitikken var i øvrigt af ren socialdemokratisk oprindelse”.

Thorkil Kristensen vendte sig imod denne opfattelse og udtalte, at konjunkturudjævningens finanspolitik var anerkendt af de fleste liberale partier ude i verden. Knud Kristensen gjorde så opmærksom på, at den oprindelige vedtagelse var sket af den samlede rigsdagsgruppe, og at forretningsudvalget, som oprindeligt havde foreslået Axel Kristensens formulering, ikke havde stemt om den.

Afstemningen

Axel Kristensen mente ikke, at sådanne formelle argumenter havde gyldighed, eller kunne forhindre landsmødet i at tage stilling til spørgsmålet. Landsmødet måtte være kompetent til at foretage de ændringer, det ønskede.

Herefter stemte landsmødet om Axel Kristensens forslag ved håndsoprækning. Der var et lille flertal for forslaget. Derefter blev der forlangt skriftlig afstemning, og forslaget blev vedtaget med 197 stemmer for og 155 imod, medens 5 stemmesedler var blanke.

Herefter gik Venstre ind for økonomisk regulering ved hjælp af finanspolitik.

Tanken om at finanspolitikken kunne bruges som et instrument til påvirkning af efterspørgslen var nu slået igennem. I sin ovennævnte disputats udpeger Niels-Henrik Topp året 1947 som det skelsættende år, hvor denne betragtning dominerede de politiske partiers holdning. Det må vi altså lige flytte et enkelt år, når det gælder partiet Venstre.

Accept hos “rødderne”?

Det var ikke med overvældende flertal, at den konjunkturudjævningens finanspolitik blev indført i partiet Venstre. Mange, også i Venstres rigsdagsgruppe, var stærkt og principielt imod denne vigtige ændring i partiets økonomiske politik. Om denne ændring overhovedet blev forstået og accepteret blandt Venstres menige medlemmer, kan man også være tvivlende overfor. Blandt dem, der var for ændringen, var der mange, der var det uden større kærlighed til ideen. Venstre har nok mere forbindelse til sine rødder med sin nuværende finanspolitik.

Kilder: Niels-Henrik Topp: “Udviklingen i de finanspolitiske ideer i Danmark 1930-1945 (1986); Venstre og Efterkrigstiden. En Programudtalelse fra Venstres Landsorganisation 7. august 1945; Vil vi vinde Freden. Det Konservative Folkepartis Program af 1945, København 1945; Fremtidens Danmark. Socialdemokratiets Politik, København 1945; Rigsarkivet: Private Institutioner. Partiet Venstre II. Nr. 3: Venstres Landsorganisation. Forhandlingsprotokol 7.8.1945-17.8.1950: Referat af landsmødet den 16. og 17. september 1948.

Infam og uærlig - fra skarpretter til læge

En lang række erhvervsdrivende karakteriseredes omkring år 1200 for "uærlige" eller infame. Det gjaldt bl.a. gøglere, vævere og møllere, bartskårere og bødler. I artiklen gennemgår dr.med. og dr.phil. Egill Snorrason baggrunden for dette uærlighedsstempel og viser, hvorledes det fulgte bøddelfamilierne langt op i tiden. I artiklen gendrives imidlertid også den opfattelse, at disse bøddelfamilier skulle have levet uden for det gode selskabs rammer, og det vises, at mange bøddelsønner blev velanskrevne og dygtige kirurger.

Omkring 1200-tallet karakteriseredes - også i Danmark - en række erhverv som "uærlige", eller "infame", hvorved de placeredes i modsætning til samfundets øvrige medlemmer. Denne form for delvis udelukkelse af de middelalderlige standsgrupper ved en såkaldt infamia facti ramte mennesker som vævere, møllere, dødegravere, badere, bartskårere (de vordende bartskårkirurger), farende folk, gøglere, tatere - samt bødlerne og rakkerne. Det var alle højest nødvendige erhvervsdrivende i det daværende samfundsliv. Uærlighedsstempelen - æresløsheden ramte også jøder, tyrkere og kættere, men det skete ud fra en kristenbåren, trosmæssig observans.

I løbet af det følgende århundrede lykkedes de for de fleste af de nævnte erhvervsgrupper at frigøre sig for denne form for moralsk ringeagtelse (levis notæ macula), men det skete under forskellige betingelser i Skandinavien og Nordtyskland - både regionalt, lokalt og individuelt. I Norditalien f.eks. synes bødlerne ikke at have været "uærlige", mens forholdene i Schweiz og Sydtyskland varierede. I Frankrig blev

bødler - og jøder - først efter 1848 accepterede som "ærlige" mennesker, og for en gruppe som rakkerne og taterne heftedes begrebet "uærlig" endnu i vor tid på den i Danmark.

Den protestantiske reformator Martin Luther prøvede allerede i 1500-tallet at fremtvinge, at jøder, tyrkere og andre slige vantro skulle antages for "ærlige", men forgæves. De betragtedes fortsat som kættere.

Trods love og forordninger i 1700- og 1800-tallet lykkedes det kun med største besvær at frigøre bødlerne i Midt- og Nordeuropa for uærlighedsstempelen - så disse retshåndhæveres børn kunne optages i laugene, og de selv kunne få mulighed for at optræde som vidner eller anlægge retssager samt opnå adgang til kirkedåb, kirkegang med tilhørende sakramenter og en hæderlig begravelse. Derfor kom det også til at vare en rum tid, før bødler og skarprettere fik rettigheder til at virke som accepterede, universitetsuddannede læger og kirurger - et fag deres arbejde ellers tidligt havde givet dem en god baggrund for at kunne udøve.

Ære og kristendom

Ordet ære hænger sprogligt sammen med det græske hieros (= hellig) og ud fra ærefrygt for guderne udvikledes efterhånden det mere verdslige æresbegreb. Med kristendommens indførelse og dens sejr som statsreligion i det 4. århundrede e.Kr. udløstes en kamp om rettroenhed, som med tiden skulle blive skæbnesvanger for adskillige af samfundenes forskellige stænder, det være sig konger, fyrster, borgere, bønder, fri som ufri.

Kirken ville afskaffe det omsiggribende kætteri blandt jøder, tyrkere og andre anderledes troende. Det kunne også være personer, der gav sig af med magiske, dæmoniske eller astrologiske sager. Som kirkefaderen St. Augustin af Hippo fra det 4.-5. århundrede udtrykte det: "Alle hedningenes guder er dæmoner", og derfor må de fortrænges og udryddes og efter gammel sæd med den rensende, udslættende ild: Bålstraffen.

Ordet "ærlig" havde i tidlig middel-

Træsnit fra 1504 af den militære skarpretter i funktion. Bemærk hans spraglede dragt med de korte bukser. Slig spraglet dragt havde danske skarprettere næppe været ikklædt - de fik som regel fra enevældens tid røde vamser og beholdt de korte benklæder. Stæderne betalte dragterne. I 1700-tallet bemærkes det, at adskillige skarprettere tillader sig at gå med sølvkårde, når de skulle være standsmæssigt påklædt, ligesom de havde sølvknapper i deres jakker. (Fra Weisskunig Kaiser Maximilians 1. udgave fra 1775).

alder to betydninger: Dels det at tale sandt, og dels noget, der havde at gøre med den enkeltes anseelse. Romerretten skelnede således mellem den såkaldte infamia juris, d.v.s. den civile borgers ære, og infamia facti, d.v.s. en nedsættelse af personens moralske, erhvervsbetingede ære. Ufri og slaver ramtes af det sidste begreb, der ikke oprindeligt rummede den juridiske retslige infami's følger. Det at udføre legemligt arbejde medførte nedsat anseelse, for det var håndværk, som kun slaver og ufri udførte. Kirurgisk lægekunst udførtes i Romerriket i mange tilfælde af græske lægekyndige, der var flyttet dertil. Men deres virke regnedes for kunst, hvorfor de normalt ikke ramtes af infamia facti, erhvervsinfamien.

Hvorfor vævere, møllere og bødler ?

Indførelsen af kanonisk ret i 1100-tallet medførte imidlertid - under den kristne kirkes auspicer - at den juridiske infami's retslige følger overførtes til erhvervsinfamien - og det er det, der kommer til at ramme ikke blot slaver og ufri, men også erhvervsaktive bødler, foruden møllere, vævere og de foragtede kættere. Og da bad- og bartskærerne ligeledes udførte et håndværksarbejde, ramtes også de i 1200-tallet.

Man har gisnet om, hvorfor vævere og møllere gøres uærlige. Væverne var i mange tilfælde samtidigt katarer (d.v.s. medlemmer af en oppositionel kristen sekt), indvandrede østfra. Møllerne synes at have en anden baggrund, idet man i højmiddelalderen ser, at godsejerne frigør deres møllere, når

bare de betaler deres aftalte skattebeløb, mens klostrenes møllere fortsat holdes i slaveri, for at sikre disse højst mulige indtægter.

At gøglere og mimende skuespillere var uærlige, var et gammelt romersk fænomen. Det var de fra tidligere tider, fordi de "overtog" andres personlighed ved deres mimen og skuespilvirke. Endnu i vor tid klæbede der en vis despekt for gøgler- og skuespillerstanden.

Denne "uærliggørelse" af de nævnte erhverv fremkaldtes af pavebullen. Nævnes kan bl.a. den berømte proklamation fra 1215, hvori det siges, "at kirken afskyr blod", og den kom naturligt til at ramme netop den gruppe af bartskærkirurger og bødler, der jo ellers kun udførte, hvad kirken påførte den verdslige ret at gøre. Kirken retfærdiggjorde sig selv ved at udtale, at henrettelser og bålstraffe alene skete for troens skyld, men samtidigt sikrede den sig, at det var fyrsterne som "Guds tjenere", der via deres verdslige retter gennemførte retsprocesserne.

Det lykkedes de fleste af de nævnte erhverv i løbet af 1300-tallet at afkaste erhvervsinfami-åget. Men bødler og skarprettere måtte vente til 1700-tallet.

Bødlen vinder indpas

Men efterhånden som bysamfundene med deres sammenklumpning af borgere voksede frem, blev det nødvendigt med faste erhvervsbødler. Fra 1200-tallets slutning optræder de første stadsansatte bødler i det tyske og schweiziske område. Fra 1300-tallets slutning kender man nær ved det danske rige adskillige af dem ved navn, som f.eks. Konrad Kempe og Johannes Schütte i Lübeck.

Fra Danmark kendes ingen navne så tidligt, men det 13. århundredes danske stadsretter (Slesvig, Tønder, Ribe, Flensborg) krævede dødsstraf for manddrab, senere også for grove tyverier og voldtægt, så der må allerede dengang have været bødler til at føre straffene ud i livet.

I kong Erik Glipping's almindelige stadsret (1269) optræder der retsbude som bødler. I Københavnerbispernes stadsretter (1254-1294) tillades ud fra kanonisk ret også lemlæstende straffe ved siden af nødvendige henrettelser. 1375 indkaldes Lübeck's bøddel til funktion ved Falsterbomarkedet. I 1377 omtales en spiculator (d.v.s. en bøddel), boende på stadens grund mellem det nuværende Vimmelskaftet og Brolæggerstrædet.

De første bødler i Danmark

De første navngivne bødler, der kendes fra dansk område, er Mester Oluff (1496) og Mester Espen (1496-1503) i København. Først fra 1500-tallet kendes bøddelnavne fra provinsen: Mester Svend i Bergen (1566), Mester Henning i Christiania (1550-60), Mester Bertel i Helsingør (1532-52) og Herman Hesse i Sønderborg.

Fra 1500-tallet boede Københavns bøddel i boderne bag rådhuset på Gammel Torv, og modsat oldtidens bødler boede de danske såvel som de nordtyske bødler som regel i midten af landets stæder på byens grunde. Der kunne de tjene som advarsel for kriminelle syndere, og samtidigt skulle de påtage sig opsigt med byens bordeller, ligesom de skulle varetage renovationsarbejdet.

I det 13. og 14. årh. er de danske

Akvarel efter kalkmaleri fra kormuren i den søndre gang i Roskilde Domkirke. Maleriet blottedes i 1857 og faldt hen i støv året efter. (Nationalmuseet)

bødler socialt ret hårdt ramt af infamia facti - erhvervs-uærlighed. Medvirken- de var den tiltagende brug af lemlæstende straffe: afhugning af ører, næse eller hånd/hænder, brændemærkning, strygen til kag'en, piskning m.m., som kirken og specielt inkvisitionen inspirerede til. Og med den faktiske infami's stempel følger på den tid - inspireret af kanonisk lov - den juridiske infami's retslige følger. Det var også kir- kens påfund at slå disse ellers skarpt adskilte begreber sammen, så den moralske faktiske infami fik følge af den oprindelige juridiske infami's retslige borgerlige konsekvenser.

Desuden skulle de være iklædt en særligt spraglet dragt, der dog betaltes

af staden. Og plejede nogen omgang med ham overførtes uærlighedsstempel også til ham. Bødlen måtte som regel betale for leje af stadens skarprettersværd, men sværdfejterne, der på byens vegne skulle slibe sværdet skarpt, undgik at blive uærliggjort.

Til gengæld var der ikke noget uærligt ved bødlens penge, når han skulle købe ind - som bekendt lugter penge ikke. Og bødlerne, der jo blev honoreret for hver udført handling, tjente slet ikke så dårligt. Dét skulle da også senere bane vejen for deres ærlig- gørelse.

Bøddelindvandring

Efter 30-års krigens slutning ændredes de danske bødlers situation. Landet blev nemlig oversvømmet af arbejds- løse bøddelfamilier fra Tyskland og Polen, og under kong Frederik III op- nåede de regulær kongelig embeds- ansættelse i Danmark. Man har i den foreliggende litteratur hidtil malet de- res civilretslige og moralsk-soziale po- sition ret så dystert, men nyere under- søgelser antyder, at fuldt så belastende har det nok ikke været. Dels var mange af dem blevet velhavende, og dels synes de i mange tilfælde at have drevet en vis læge- og dyrlægepraksis ud fra de- res praktiske viden.

Datidens læger var jo ikke altid særligt kyndige, hvad angik helbreden- de procedurer - de var mere boglærde doctorer. Og bartskekirurgernes vir- ke var ofte belastet af stor dødelighed som følge af sårbetændelser efter fore- tagne indgreb. Dertil kom, at mangan- god borger hellere søgte bødlen for følgerne af kønssygdomme; syfilis og gonorrhé hærgede bravt i disse tider,

og så var det bedre at blive behandlet i det skjulte.

Samtidigt specialiserede bøddelstan- den sig. De geméne bødler tog sig af lemlæstende straffe, renovationsarbej- det, hjulpet af de lavere rangerende rakkere; de fornemme og mere ansete skarprettere varetog alene halshugnin- gerne. De vanærende hængninger over- lod de til bødlerne. Deres kunst gik ud på at skille hovederne fra kroppene hos synderne - enten ved sværdet, der var det mest agtværdige, eller også ved den "nemmere" metode med økse.

Lønningerne var da også højere for sværdhug end for øksehug - for slet ik- ke at tale om betalingen for at eksekve- re de lemlæstende straffe.

Renæssancens syn på bøddel- og skarprettererhvervet fremgår egentligt klart af den protestantiske reformator Martin Luther, der sagde: Bødlen "...er en meget nyttig og dertil en barmhjer- tig mand. Thi han styrer skælmen, så han ikke gør slette ting igen. Thi han slår hovedet af ham, så andre afskræk- kes, fordi de frygter for sværdet og holder derfor fred. Det er en stor nåde og ren barmhertighed".

Bødler og læger

I konge Christian II's byforordning af 1522 står skrevet: "At hver købstad skal holde bøddel og rækker" - "under falsmaal til Oss" - om det ikke finder sted.

Det ældst kendte lægeprivilegium for en dansk skarpretter stammer fra 1579, hvor kong Frederik II bevilger Anders Freimuth (død efter 1590): "Skarpretter udi vor købstad Kjøben- havn, at han aarligen maa bekomme, have, nyde og beholde udi hans livstid,

I København's St. Petri's kirkemur ud mod Nørregade findes endnu bevaret gravstensrelieffet efter den københavnske skarpretter Erhard Koch (død 1659). Han er en af de første ærligt begravede.

saa længe han lever, den pension og aarlig genant, som han hertil af os aarliggen haver haft. Sammeledes have Vi og naadigst bevilget, at foreskrevne Andreas Freimuth maa herefter uforment hjælpe dennem, som hannem besøgendes vorder, med forrukke led at sætte tilsammen og gamle skader at heile, dog skal han icke understaa sig nogle ferske saar, huggen eller slagen, at antage og forbinde. Samtidigt forskaanes han fremover at rette nogen med

sværdet og fritages for al skat, vagthold og al borgerlig og bys tyngde for sin livstid".

Den lidt senere Rigens profos Caspar von der Kuntz (1590-1619) var tillige både læge - og pengeudlåner, men passede til gengæld sjældent sit egentlige embede!

Skarpretterdynastier

En enkelt af det 17.årh.s skarprettere synes dog at have fået en ærlig begravelse. Det var Erhard Koch (død 1659), der fungerede som skarpretter og natmester (rakker) i København i 1641-46 og i 1653-56. Som tysk født fik han en endnu eksisterende gravsten med relief i den tyske kirke St. Petri's mur ud mod Nørregade. Som udtryk for infami'en er han dog ikke blevet begravet i selve kirken, men som andre forbrydere ved kirkemuren. Endnu i det 19. årh. måtte misdæderes lig efter henrettelserne løftes over kirkemurene til deres kirkegårdsgravsteder; de måtte ikke bæres ind gennem kirkegårds-lågerne.

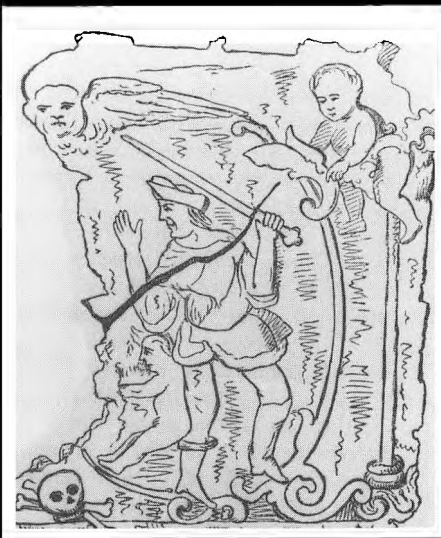
Fra 1496-1650 kendes f.eks. i København navnene på henved 40 bødler. Alle har de dog sjældent fungeret mere end få år ad gangen - kun enkelte klarede op til en halv snes år.

Det ændrer sig fra 1600-tallets midte, hvor der som følge af 30-års krigens afslutning indvandrer en lang række arbejdsløse bødler fra Nordtyskland. Som følge af den fortsat eksisterende faktiske infami danner de - også her i landet - hele skarpretterdynastier. Går man deres stamtavler igennem i de to følgende århundreder, vil man se ret indviklede familieforhold, idet slægterne var nødsaget til - som en konse-

kvens af den faktiske infami - at gifte sig med skarprettere eller deres sønner.

Ofte gifter en ung skarpretteruddannet sig med en mere eller mindre affældig skarpretterenke til et godt embede. Han overtager så forgængerens - bliver derefter ret så ofte gift en to-tre gange

Ser man nærmere på relieffet fra Nørregade, ses en skarpretter svinge sværdet over den dømtes hoved. Revnen i relieffet skyldes Englændernes bombning af København i 1807. Som forfatteren Claudius Rosenhoff (1804-69) i sin: "Mysterier fra Cancellibygningerne" (1854) konstaterer: "Formedelst Tilfældets Ironi ramte en Bombe i 1807 Stenen og spaltede den netop saaledes, at Delinquenten skaanedes, hvorimod Skarpretteren blev halsbugget, hvad Afbildningen viser".

med skarpretterdøtre, hvorefter den sidstlevende, nu enke, ægter en ung skarpretter, der kan skaffe hende pension og enkepenge fra embedet. Det går igen og igen i danske familier som Mülhausen, Reeberg, Suhr, Bambs m.fl.

Bøddelsønner

Sønnerne er der som regel problemer med. De kan på grund af uærlighedsstemplet ikke blive optaget i laugene eller opnå uddannelse inden for et ærligt erhverv. En kgl. forordning af 1685 søger at tvinge laugene til at optage disse sønner til uddannelse, idet forordningen fremhæver, at ingen natmands- eller skarpretterbørn "maae forekastes nogen uærlig titel eller tilføjes nogen vanære", dog kun hvis de ikke har hjulpet deres fædre.

Døtrene bliver for de flestes vedkommende gift inden for skarpretter- og bøddeldynastierne - enkelte bliver dog også gift uden for deres stand med småhåndværkere, matroser o.lign.

Men skarpretternes og bødlernes gode indtægter i 1700 og 1800-tallet skabte muligheder for, at sønnerne - ganske vist uden udsigt til faderens embede - kunne studere læge- eller dyrlægevidenskab ved universiteter og veterinærskoler. Disse sønner var jo økonomisk velaflagte og havde ikke påtaget sig fædrenes virke. Og lærerne disse steder glædede sig over indkomsten ved privatundervisningen, som ofte udgjorde et påkrævet supplement til den officielle, men lave løn.

Undersøgelser fra de sidste år har vist, at en snes skarprettere i det nordtyske og dansk/norske område i 1600-tallets slutning blev kendte som medi-

Henrettelsen af lægehelgenerne St. Cosmas og St. Damianus, som Fra Angelico (Fra Giovanni di Fiesole, ca. 1400-55) har opfattet disses henrettelser på sine frescer i kapitsalen til San Marco kirken i Firenze - efter tilskyn-

delse fra Cosimo de Medici. Bemærk det afbuttede sværd - et såkaldt uærlighedssymbol på bødlers infami, mens soldatersværd har spidser - bl.a. som symbol på den ærlige mand.

cinere og ofte som sårleger. Samtidigt dukkede de første tre lægeuddannede skarprettersønner, som havde opnået en egentlig universitetsuddannelse samt praksisret, frem.

I årene 1700-1800 kendes fra det dansk-norske-nordtyske område ca. 40 som sårleger og knapt 20 som medici-

ner. Af en snes skarprettersønner opnåede 16 titlen dr.med. Blandt dem var også en dansker, der fik sin titel i Leiden. Titlen dr.med. svarer til nutidens lægekandidat, d.v.s. at de havde ret til almén praksis. 11 af skarprettersønnerne havde tillige opnået status som kirurger efter overstået eksamen.

Mildere straffe - arbejdsløshed

I årene 1800-1900 slog udviklingen uddannelsesmæssigt igennem ved universiteterne. I Danmark blev undervisningen af læger i medicin og kirurgi slået sammen under universitetets ledelse fra 1843 efter en ide, der oprindeligt var fremkommet hos den fremskridtstænkende læge og geheimekabinetminister J.F. Struensee allerede i 1700-tallets midte. Men heller ikke dengang var Danmark modtagelig for progressive tankegange.

I samme tidsrum var skarprettererhvervet inde i en tilbagegangsperiode på grund af tidens efterhånden mildere straffesystem. En halv snes skarprettere klarede at virke som læger, 7 som sår-læger. Af deres sønner blev 15 anerkendte som kirurger, mens 7 af de 11 medicinsk uddannede opnåede titel af dr.med. Blandt disse var der dog en enkelt dansker.

Men ikke alle skarprettersønnerne syntes at have fundet tilstrækkelige indkomster i deres lægegerning. De måtte derfor atter søge erhverv som bødler, og blandt knap en halv snes stykker er der 5 kendte inden for det dansk/norske/nordtyske område: Justus Stiecke (død 1778) i Delmenhorst, der efter kirurgeksetamen i 1743 hurtigt gav op og fortsatte som bøddel. I Norge vendte Bergen-skarpretteren Philip Giörtler (1719-65) i 1759 tilbage til et mere indbringende bøddelvirke efter at have uddannet sig til kirurg og i 1757 at være blevet eksamineret af stadskirurg Sandhagen.

I Trondhjem vendte Franz Wilhelm Stengel (1745-1805) tilbage til bøddel-erhvervet i 1803 efter en overgang at have arbejdet som batallionskirurg.

Skarprettersønnen Johan Christian Hoffmann (døbt 1763 i Altona) overtog sin fars skarpretterpraksis, efter at han i årene 1790-99 havde drevet kirurgiske studier og havde virket som læge i København.

Endelig er der den noget tragiske skæbne, som kendes fra Bornholm: Caspar Frederik Dircks (1725-1802), der både var licentiat i medicin og candidatus pharmaciae fra Københavns universitet. Han nedsatte sig i 1759 i Rønne som læge og apoteker, men indtægterne var imidlertid for små, hvorfor han i 1780 ansøger om, at skarpretterlønningen efter afdøde Christian Møller må blive ham tillagt. Det sker virkeligt, men da der i 1791 skal foretages en henrettelse på Bornholm, må han lade Københavns skarpretter Gottschalk Mühlhausen (1747-1807) tilkalde for at få henrettelsen overstået. Dircks nødsattes derefter til at frasige sig bøddel-lønnen, men søger to år senere at få den igen, da en regimentskirurg samtidigt ansøger om at få den som supplement til sin pauvre lønning. Dircks opnåede dog at beholde bevilningen til sin død i 1802, men det gjorde hans enke ikke. Thi i 1804 bestemmes det: "At den årlige Løn paa 33 rdl. og 32 skilling indtil videre maa anvendes til en Jordemoders der paa Landet."

Samfundet, bøddlen og loven

Allerede i kong Frederik II's skibsartikler fra 1570'erne anførtes det, at folk skulle gøres æreløse, hvis de havde overfaldet skarpretteren. Christian IV satte dødsstraf for den soldat, der kom til at krænke mestermanden "hvem man skal lade blive i Frihed efter gammel sædvane".

Men det var problemet med skarpretterernes tilbøjeligheder med at virke som læger, der gav myndighederne problemer. 1619 udstedte kongen en forordning, hvor det siges: "Og eftersom Vi haver erfaret, at adskillige empirice drister sig til at forordne syge indvortes medicamina, ville Vi, at ingen herefter tilstedes de syge noget at indgive... uden de alene, som er promoti og approbati medici (d.v.s. universitetsuddannede læger), de andre være sig bartskeerere, apotekere, kymister, oculister, broksnidere, kvaksalvere og adskillige empirici (såsom bødler) skal holde sig derfra, uden hvis vund-drik for fald, stikken og huggen kan indgives".

Denne sidste forordning blev eftertrykkeligt fulgt op ved Medicinalforordningen af 1672, hvor det hedder: "Ingen empiricos, broksnider, oculist, kvaksalver og deslige omløbere, mand eller qwinde, maa holde hemmelig eller offentlig falbyde nogle af de varer ... som henhører til apoteket; men dersom nogen findes med slige varer, som forbudt er, skal samme varer være forbrudte og desuden give et hundrede rd. til straf, hvoraf 1/3 part til Kongen skal være forfalden, 1/3 part til Borgmestrene og Raad paa samme sted, som saadant befindes, og 1/3 part til apotekerne dér sammesteds".

Der var nemlig slet ikke så få af skarpretterkonerne og -enkerne, der udleverede eller solgte sådan medicin. 1685 udkom så en forordning - inspireret af kejser Karl V's peinliche Halsgerichtordnung fra 1532 - hvorefter skarprettere og bødler skal være fredlyste og beskyttede mod overfald, hvis de ved skæbnens ugunst kommer til at hugge fejl ved deres halshugning-

Skarprettersønnen Gottschalck Mühlhausen's titelblad til sin disputats i Leyden 1740. Bemærk den barok-

prægede udsmykning med Hippokrates siddende ved offeret og stolen med dens SOTER (=helbrederen).

ger. "Da det ei er billigt, at hestegilde-
re, svinesnidere, skorstensfejere, nat-
mænd og andre slige, som saadanne
uomgiængelige gerninger bestille, by-
erne og landet til nytte og tjeneste... saa
maa ingen herefter forekaste dem eller
deres børn nogen uærlig titel eller
tilføie dem nogen vanære... Men hvo
som enten med ord, skrift eller gier-
ning øver mod een eller anden overlast,
eller dem noget uærligt for saadan de-
res forretning bebreider, skal uden for-
skaanelse lide paa sin ære eller straffes
med Bremerholm".

Til skarpretteren med syfilis

Af enkeltskæbner fra Danmark kan
bl.a. berettes om Københavns skarp-
retter Andreas Liebeknecht (1652-
1708), at han skrev en "Kureerbog",
som endnu i 1820 fandtes i stabslægen,
professor I.C.W. Wendt's meget for-
nemme medicinhistoriske bogsamling.
Her angives recepter mod syfilis
("Franzoser") der skulle behandles
med guajak og safran, men også mod
en lang række gængse sygdomme.

Fra Fredericiaskarpretteren Christi-
an Seyler (1657-1719) og Nyborgme-
stermanden Christian Röseler (1727-
1810) har Københavns medicinhistori-
ske Museum en notesbog i oktav med
en række forskellige recepter samt for-
skrifter på sårvande og plastre. Spansk-
grønt, virak, myrrha, harpiks potentil,
hjørtesalt, kulsurt blyilte og bomolie er
de foretrukne midler til salverne. Diar-
ré helbedes, når man skræller æbler fra
stilkene opefter og spiser det i modsat
retning. Og skræller man det i modsat
retning, hjælper det mod forstoppelse!

Den fornævnte Liebeknecht havde
en svigerdatter, Elsebet Bendix Nie-

mandsdatter fra Randers (død 1718). Hun iværksatte en overgang selv patientkure til den stedlige læges forbitrelse, men uden at det lykkedes ham at sætte en stopper for det.

En svoger til Liebeknecht, Roskildeskarpreteren Jørgen Conrad (1658-1707) udførte kirurgisk virksomhed i stor udstrækning. Det bragte ham i åbenlys strid med byens to privilegerede bartsærkirurger, der fik ham dømt ved Sjællandfars Landsting i 1702: "Han eragtes ikke at være tilladt med patienters antagelse eller med kuur sig at befatte". Men året efter skaffede stiftamtmand Otto Krabbe Conrad ret dertil, fordi denne havde hjulpet adskillige fattige folk mod ringe betaling. Samme tilladelse opnåede Conrad's enkes nye mand Roskildeskarpreten Jørgen Bröchner (1658-1707) også takket være stiftamtmandens indgriben. Mange skarpretere ansås da også for at have en ret så god moral, netop fordi de ofte tog sig menneskeligt af deres ofres lidelser - og tilmed behandlede fattige folk, som de privilegerede læger så over hovedet.

Lægerne klager over konkurrence

At sligt ærgrede lægerne kan ses af den klage, lægen J.G. de Bötticher (1677-1762) - en idealistisk Københavnermedicus - i 1735 indgav til stadens magistrat. Hovedsigtet var byens garnisonskarpreter Frantz Mühlhausen (1692-1764), der var blevet ansat i 1716 og havde virket som læge i 20 år. Efter de Bötticher's skrivelse søgte skarpreteren så om officiel tilladelse til at praktisere som læge. Han anførte: "Han antager ikke patienter end de som ere fat-

tige og af chirurgus til deels ere abandonerede, som han mod ringe betaling kurerer, og dertil ikke bruger andre medicamenter end dem, han selv præparerer. Og som han hverken vil melere sig med de patienter, som chirurgi betjener, saalænge de ere under deris hænder, og mange fattige folk, som ikke formaar at bekoste medicamenter, bliver ved hans hjælp uden betaling hjulpede, saa beder han om frihed at maa herefter som tilforn assistere dem, som søger hans hjælp, ubehindret af barberamtet". Ansøgningen ledsagedes af anbefalinger fra bl.a. grev Sponneck, etatsråd Drewsen og andre velbyrdige folk.

København's stadsphysicus besvarede ansøgningen således: "Supplicanten synes aldeles ubeføjet til at ansøge om saadant kgl. privilegium..., thi hvad hans motiver angaar, 1) at det på andre steder er skarpretere tilladt at praktisere, da vides ikke hvorfra denne tilladelse reiser sig, thi eet er det, at der paa en deel Steder kan blive seet igjennem fingre hermed; 2) at han hosføjer attester om sine lykkelige fuldendte ture; da synes det nok, som om han i nogle udvortes tilfælde maa besidde nogle remedia, som kan være gode nok, til hvilke at bekomme hans profession kan give ham god lejlighed..., men at han for nogle empiriske kures skyld i visse udvortes tilfælde vil aspirere til at exercere de gamle chirurgi og, som det synes medicinam internam, er saa urimeligt som ubilligt. Bemeldte Fr. Mühlhausen har tvende professioner som (om ikke honorable) ere dog profitable nok til at ernære ham og hans familie, og at han ved at søge privilegium vil ligesom sætte sig parallel med amtschirurgerne her i staden, er altfor

stor præsumption af ham". Sagens endelige udfald kendes desværre ikke - men Mühlhausen klarede sig fremover både honorabelt og profitabelt.

2 slags praksis

Hans egen søn Gottschalck (1716-59) blev i 1735 immatrikuleret ved Kiel's universitet, et år senere ved Københavns, og i 1740 tog han doctorgraden ved Leiden's universitet. Efter fortsatte studier i England, Frankrig og Tyskland blev han praktiserende læge i København og Medicus ved Krigshospitalet på Ladegården. Hans datter Dorothea (1745-86) blev tilmed i 1780 gift med Peder Rosenstand-Goiske (1752-1803), Danmarks første, kendte teaterkritiker.

I Odense svarede skarpreten Jochum Wagner (død 1712) den stedlige stadskirurg på en klage: "At han maa lade sig bruge som badskær og chirurgus uden hinder og forfang i nogen Maader, dertil jeg og af Kjøbenhavns Facultas medica er examineret og dygtig befundet". Sagen cirkulerede nogle år. Dens løsning kendes ikke, men han fortsatte sit kirurgvirke.

I 1783 søgte skarpreter Christian Mühlhausen (1731-93), bror til Struensee's og Brandts henretter, om praksisret. Collegium Medicum udtaler: "At der er forskel paa den anatomi en skarpreter og en chirurg behøver i hver sin hensigt... Da byen har stadsphysicus og et chirurgisk amt, indstiller man, at denne Ansøgning som upassende maa vorde afvist".

Allerede i 1767 kaldes Flensborgskarpreteren en "paalidelig og ærlig Mand", og i Aarhus benævnes han samtidigt "wel eret mester".

En ændret vurdering

Meget tyder altså på, at danske bødlers og skarpretteres og deres familiers skæbner ikke har været så dystre og vanæret siden 1600-tallets midte - således som det er blevet skildret af historikere herhjemme. Borgerskabet har i mange tilfælde omgåedes dem og hjulpet dem ved sygdom, barsel og begravelse. Men lige op til 1800-tallet var de nødsaget til at gifte sig inden for deres stand, og derved udgjorde de fortsat en slags vanærede dynastier, som man lige tålte nødvendigheden af.

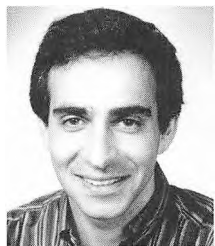
De var jo dog - tvunget af den kristne kirke - den verdslige rets forlængende, men såre nødvendige arm.

Den berømte franske hofmaler og bønnebogsm miniatureillustrator Jean Fouquet (1415-83) har elegant afbildet, hvorfor bøddelsværdene ikke måtte være spidse, men afbuttede for neden. De ville synke ned i jorden, og bødlen ville have svært ved hurtigt at få sværdet op, når han til offerets overraskelse skulle halshugge delinkventen. Afbutningen var altså ikke et primært symbol, men udtryk for praktisk nødvendighed. (Martyre Saint Jacques le Majeur).

Rothenberg, Göring og Meyerheim

En af de mest fantastiske danske historier fra 2. Verdenskrig har været ukendt indtil i år. Det er en fortælling, der får meget andet af Danmarkshistorien under besættelsen til at virke som hyggelig sandkasseleg. Nu fortælles den i bogen "Som om de slet ikke eksisterede - Hugo Rothenberg og kampen for de tyske jøder", som udkommer i oktober 1991. Siden Saxo har bedt forfatteren, arkivar ved Rigsarkivet, Bent Blüdnikow, om at fortælle historien her i magasinet.

Bent Blüdnikow.

Den unge mand, der steg af toget i København i 1907 hed Hugo Rothenberg. Han var ikke særlig høj, men godt fyldig. En flot svunget overskæg prydede hans ansigt, og han havde et godmodigt udseende. Hugo Rothenberg var tysk jøde og uddannet inden for læderbranchen. Han var kommet til Danmark i håb om at gøre karriere i sko- og læderbranchen og gifte sig med den danske pige, han havde mødt.

En ung immigrant

Begge ønsker gik i opfyldelse. Han giftede sig med pigen, Asta Meyer, og lærte Danmarks største sko- og læderhandler, Max Ballin, at kende.

Max Ballin havde skabt sig Danmarks største sko- og garveriimperium. Han stod bag, blev der sagt, ca. 1/3 af Danmarks sko- og læderfabrikation. Ikke mindst under 1. Verdenskrig lykkedes det Max Ballin at befæste sin fremskudte stilling i dansk erhvervsliv. Max Ballin havde brug for en ung, initiativrig forhandler, der havde internationale forbindelser, ikke mindst til det

tyske marked. Rothenberg blev Ballins højre hånd og indkøbschef i Ballins læderindustrier.

Den unge flyverhelt

Det var ikke noget tilfælde, at Hugo Rothenberg i 1919 fik besøg af en kendt ung flyverhelt. Rothenberg havde gode forbindelser til det tyske gesandtskab i København, og havde råd til at hjælpe en ung helt fra 1. Verdenskrig.

Den unge flyver var, som så mange andre fra den tyske hær, blevet arbejdsløs i kølvandet på fredsslutningen, og forsøgte nu at klare sig ved flyopvisning i Danmark. De to mænd blev gode bekendte, og Rothenberg hjalp på forskellig måde den unge tysker. Da tyskeren drog videre til Sverige senere på året efterlod han et brev til Rothenberg:

“Min allerhjerterligste tak for alle de ting, som De har hjulpet mig med. Jeg skammer mig over at have modtaget Deres hjælp på så mange områder uden på nogen måde at kunne gøre gengæld.

Skulle jeg imidlertid - her eller i Tyskland - få mulighed for at gøre Dem en gentjeneste, så beder jeg Dem uden tøven at henvende Dem til mig. Jeg har som følge af Deres omsorgsfulde deltagelse en afregning at gøre med Dem for at vise Dem min taknemmelighed...

Med de hjerteligste hilsener forbliver jeg Deres taknemmelige

Hermann Göring”

Den hvide mand

De gyldne tider omkring 1. Verdenskrig skulle ikke vare ved. Efter krigen satte en økonomisk tilbagegang ind,

■ *Rothenberg fotograferet i 1920'erne.*

som bl.a. ramte Max Ballins imperium. Ballin havde en fanatisk modstander i nationaløkonomen og politikeren Lauritz V. Birck. Birck var egentlig konservativ, men havde et indædt had til kapitalister, spekulanter og gullaschbaroner. Han kombinerede dette had med antisemitisme, og benyttede Max Ballin, der var jøde, som skydeskive.

Desværre havde Birck også magt gennem sit medlemskab af Den Overordentlige Kommission, der var nedsat af regeringen for bl.a. at regulere priserne. Birck mente, at Ballin og Rothenberg udplyndrede den danske befolkning ved at tage for høje priser. Han langede gang på gang ud efter Ballin i pressen, og i 1918 mødtes de to ved et møde i Den overordentlige Kommission, som er gået over i Danmarkshistorien.

Birck startede mødet med at kræve, at Ballin udleverede en række oplysninger til Den overordentlige Kommission om koncernens produktionspriser. Ballin nægtede og fortsatte:

“...De bygger Deres angreb på det mest grundløse grundlag. Jeg tillægger mig selv lige så megen samfundsfølelse, som De tillægger Dem selv. Når jeg skal give oplysninger, må jeg kræve at blive troet på mit ord...”

Birck: “Det sagde Alberti også”.

Ballin: “Efter denne udtalelse kan vi ikke længere fortsætte forhandlingerne”.

Birck: “Jeg har jo opfordret Dem til at møde ved en offentlig forhandling eller at anlægge sag imod mig for mine artikler”.

Ballin: “Jeg gider ikke anlægge sag mod professor Birck for hans beskidte kæft jeg er glad ved i så mange gode mænds påhør, og hvad jeg længe har

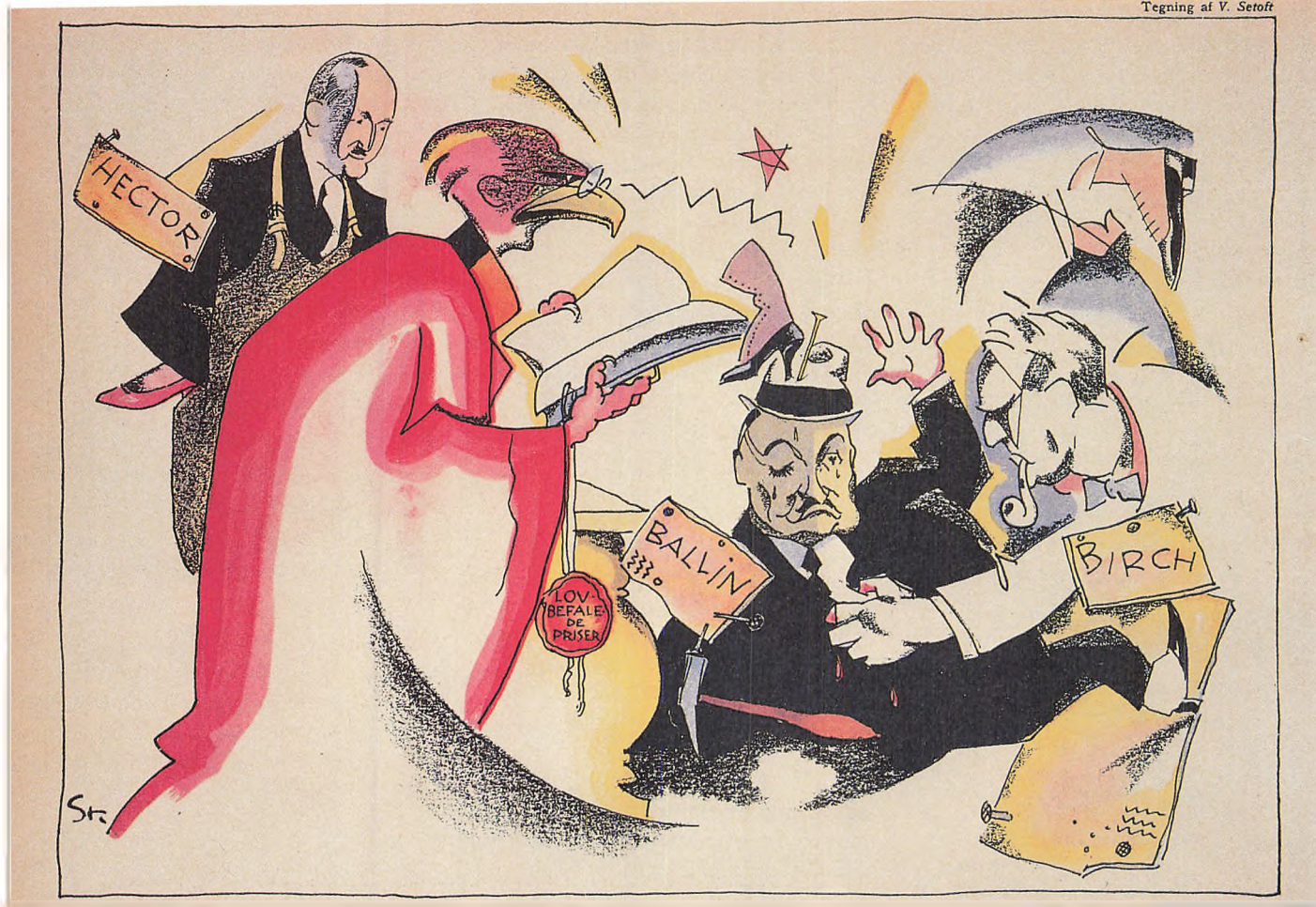

■ *I 1919 tog Hermann Göring til Skandinavien for at tjene til livets ophold som kunstflyver. På dette billede er han fotograferet sammen med en dansk flypioner på Kløvermarken i sommeren 1919.*

ønsket, at stemple ham som en gemen løgner og æreskænder”.

Så eksploderede mødet. Birck røg op og for henimod Ballin med sin stol hævet over hovedet for at slynge den i hovedet på Ballin, medens han råbte: “Jeg er en hvid mand, du er en jøde, og en professor ved Københavns Universitet kan ikke finde sig i den slags beskyldninger”.

Birck og det økonomiske tilbageslag fik i sidste ende skovlen under Ballin. Da en alvorlig økonomisk krise i 1921 truede med at ruinere Ballin, valgte han

■ *Svømmøllen gengav sin version af opgøret mellem Max Ballin og Lauritz V. Birch, da de to var ved at komme op og slås. Det er fra dette møde den berømte bemærkning om "den hvide mand" stammer.*

at skyde sig selv. Hugo Rothenberg gik fallit, men Ballin-koncernen overlevede og blev rekonstrueret under navnet Ballin og Hertz.

■ Krystalnatten

Hugo Rothenberg klarede sig igennem, fordi han var en dygtig læderhandler, men rig blev han aldrig igen. Han rejste fortsat meget i Europa og fastholdt

sine forbindelser i Tyskland. Han havde stadig sin familie i Tyskland, herunder fire søstre, og han havde gode kontakter blandt de tysk-jødiske ledere.

I 1938 eksploderede nazisternes jødehad i den såkaldte Krystalnat. Jøder blev overfaldet og synagoger nedbrændte. En af de tysk-jødiske ledere var Wilfred Israel, udødeliggjort som Bernhard Landauer i Christopher Isherwoods roman "Farvel til Berlin".

Wilfred Israel kontaktede Hugo Rothenberg og bad ham fungere som forhandler mellem de tysk-jødiske ledere og Göring, som havde ansvaret for det jødiske spørgsmål i det tyske rige.

Mødet med Göring

Hugo Rothenberg rejste øjeblikkelig til Berlin. Han havde fået Görings tilladelse til et møde i Luftfartsministeriet, og det var ikke sidste gang Rothenberg mødte Göring der. Rothenbergs referater af sine samtaler med Göring findes, og det er interessant læsning. Her er et kort citat fra Rothenbergs lange mødereferat:

“Han indrømmede ganske åbent og uden forbehold, at særdeles den sidste aktion (Krystalnatten) havde skadet Tysklands udenrigshandel, og han hæftede sig særlig ved den omstændighed, at Tyskland havde mistet de største udenlandske, særlig engelske og amerikanske varehuse, som kunder. Han betegnede sig selv gentagne gange som “Führer der deutschen Wirtschaft”, og gennem hele samtalen gik det som en rød tråd, at det, der lå ham nærmest, var Tysklands økonomi.

Denne samtale varede 2 1/2 time og formede sig efterhånden som en livlig diskussion og foregik undertiden på den måde, at vi begge gik op og ned ad gulvet. Göring hævdede som en kendsgerning, at jøderne under alle omstændigheder var nødt til at forlade Tyskland, hvorpå jeg gentagne gange havde pointeret, at man dog var nødt til at sørge for en anstændig udvandring. Han forsikrede, at han selv helst havde set meget af det, der var sket, var forblevet usket, og han sagde blandt andet: Den forsikring kan jeg give Dem,

at disse aktioner vil og kan ikke gentage sig i Tyskland; også jeg er villig til at gøre mit til en anstændig udvandring.”

■ Klods-Hans havde en helt anden opfattelse af, hvad en vis mand var end Lauritz Birck.

KLODS-HANS

No. 48

FREDAG D. 30. AUG. 1918
Redaktionen stiftet den 28. Aug.
19. AARGANG

Tegning af Alfred Schmidt

Hannibal Sander

↗ ↘

Grundlagt 1812.

Farveri
og kem.
Tøjrensningss-

Etablissem.

Filialer
overalt i
København
og paa
Sjælland

KONTOR og FABRIK
EMDRUP
TELEFON
50808-31 60-61

**AALBORG
OG
A. BRØNDUM & SØNS
AKVAVITTER**

Ved et Møde i den overordentlige Kommission gives Professor Birck en Stoi og gik hen paa Fabrikant Max Illin. (Det han raabte: Sander, min du ikke sage! Husk Dem, jeg er en hvid Mand.)

(Jugpression)

Den hvide Mand

■ *Hermann Göring var i Danmark i 1919 og mødte Hugo Rothenberg. Han dukkede op igen i 1938, som den store hvide mand. Han skulle op og se Hamlet på Kronborg med sin yndlingskuespiller, Gustav Gründgens, i hovedrollen. I forbindelse med turen blev han tildelt det fornemme danske Storkors af Dannebrogordenen med ret til at hænge sit våbenskjold op på Frederiksborg Slot. Hvilket da også skete, men ingen ved rigtigt i dag,*

hvordan skjoldet så ud. Det forsvandt, og der er mange historier om hvordan. Nogle siger, at det var frihedskæmpere, der fjernede det i frihedsdagene, og andre, at Frederiksborg Slots ansatte fjernede det. Men hvor er det i dag? Kan nogen hjælpe? Megen hjælp får man ikke fra Ordenskapitlet, der har tegninger af alle våbenskjold. Det nægter nemlig at fremvise tegningen af Hermann Görings skjold.

Emigration

Nazisternes politik overfor jøderne var indtil begyndelsen af 1941 slet ikke konsekvent. Den var præget af magtkampe mellem mere eller mindre rabiate nazistiske kredse, og indtil begyndelsen af 1941 tillod man en ret udstrakt grad af emigration.

Problemet var blot, at jøderne ikke havde noget steder at udvandre til. Næsten samtlige lande lukkede grænserne af for jøder, således også Danmark, der var kendetegnet ved en yderst restriktiv immigrationspolitik. Det lyder så pænt at omskrive det på den måde, men lad os blot nævne forholdene ved mere ærlige ord. Danmark ville intet gøre for at redde ikke-danske jøder og selv under den tyske besættelse af Danmark udviste man jøder, ja truede endda med at udvise dem til Tyskland. Danmark var ikke blot en passiv tilskuer, men indirekte med til at sende tusindvis af ikke-danske jøder til i første omgang en uvis skæbne, men de fleste mistede livet efterhånden som de sejrige nazistiske styrker indhentede dem. Alle de gode gamle historier om hvorledes danskerne reddede jøderne under krigen er såvidt rigtige nok, når det altså drejede sig om danske jøder, og mindst talt forkerte, når det drejede sig om alle andre jøder.

Danmark har lige siden krigen haft et godt ry i udlandet som den næsten eneste stat, der reddede jøder. Ryet er gennem årene blevet bekræftet af film og romaner. Senest har den danske film "Oktober 1943" og et lokalspil i Gilleleje om flugten i 1943 atter fortalt historien. Men ingen har fortalt den anden del af historien, nemlig at Dan-

mark med kold kynisme overlod de europæiske jøder til deres egen skæbne.

SS, med Heinrich Himmler i spidsen, ville helst af med alle jøder i Tyskland, ved at sende dem i forceret tempo ud af Tyskland til en statsløs flygtningetilværelse. Et liv, der lige så let kunne ende med døden som fortsat ophold i Tyskland. Göring derimod syntes at have været mere stemt for en ordentlig udvandring, hvor jøderne fik tid til at ordne billetter og visa. Det var ikke mindst en kamp mellem Himmlers deportationslignende politik og Görings ordnede emigration, der prægede kampen om tyske jøder. Endnu snakkede ingen om koncentrationslejre eller gas-kamre.

I dette spil om de tyske jøders emigration og skæbne kom Hugo Rothenberg i de næste år til at spille en vis rolle. Der emigrerede tusindvis af jøder fra Tyskland fra 1938 til 1941, hvoraf en del af dem rejste under rimelig velordnede forhold. I disse år havde Rothenberg talrige gange møder og telefonsamtaler med Göring, og formåede også, at Göring mødte Wilfred Israel.

Paul Werner Meyerheim

Men Görings storhedstid var ved at rinde ud. Det blev i højere og højere grad SS-lederne Heinrich Himmler og Reinhard Heydrich, der overtog det jødiske "problem". Nu igangsattes en langt mere hårdhændet udvandringspolitik, hvor jøder deporteredes østpå til Polen. En senere dødsfælde. Fra 1941 vedtog man en deportationspolitik, hvor man sendte alle jøder til ghettoer østpå. Dette blev snart kombineret med massehenrettelser og masseaflevning i lejre.

■ *Paul Werner Meyerheim var en af lederne af den jødiske paraplyorganisation: Rigsforsamlingen. På trods af et amerikansk tilbud om at slippe ud af Tyskland og rejse til USA valgte han i 1942 at blive i Tyskland for at redde flere. Han vidste selvfølgelig, at det var det samme som at underskrive sin egen dødsdom.* ■

Rothenberg fornemmede allerede i 1940, hvor det bar hen. Han forsøgte stadig at påvirke Göring, men der var ikke megen håb om resultater fra den side.

I løbet af 1941 stødte Hugo Rothenberg på en person i Berlin, der skulle blive af afgørende betydning for redningen af europæiske jøder. Hans navn var Paul Werner Meyerheim. Han var leder af finansafdelingen i de tyske jøders paraplyorganisation i Tyskland: Rigsforsamlingen. Det var Meyerheim,

der havde ansvaret for alle pengene, der skulle fremskaffes for at redde jøder ud af Europa og holde liv i de tilbageblevne jøder i Tyskland.

Meyerheim havde været fornuftig nok til at sende sin kone og to børn til København i 1935 (ja, det er Michael Meyerheims bedstefar). Meyerheim havde brug for en mand, der kunne rejse frit ind og ud af Tyskland og bringe oplysninger videre om de tyske jøders situation til jødiske hjælpeorganisationer. Indtil 1943 kom Rothenberg til at være mellemmand mellem Meyerheim og jødiske redningsorganisationer i Lissabon. Rothenberg rejste ustandselig. Det ene øjeblik var han i Berlin, så i Zürich, derefter i Lissabon, så i Bruxelles, tilbage til Berlin, til Stockholm, retur til København og derfra videre. Og mennesker blev smuglet ud af Europa. Fra Lissabon og Göteborg blev mange flygtninge reddet.

Men der var tale om kriminel aktivitet. De allierede havde forbudt al handel med tyskerne, herunder redning af jøder. Køb af billetter, visa eller lignende var kriminel aktivitet i USA's og Englands øjne. Derfor foregik al den slags aktivitet under jorden, og stort set uden et stykke papir. Paul Werner Meyerheim fik i 1942 tilbud om visa til USA, men han nægtede at forlade Berlin, fordi der fortsat kunne reddes mennesker. I 1943 blev han, som en af de sidste jøder i Berlin, deporteret til Theresienstadt. Herfra blev han sendt til Auschwitz. Han overlevede døds-marchen fra Auschwitz og blev sendt til koncentrationslejren Flossen-burg. I Flossen-burg døde han i 1945, kort før de allierede erobrede Tyskland. Han var en af de helt modige tysk-jødiske

ledere, der var med til at redde tusindvis af mennesker.

Medens Paul Werner Meyerheim kæmpede for tyske jøders liv i Berlin, var Justitsministeriet og Rigspolitiet stærkt interesseret i fru Meyerheim og hendes to børn. De havde, som de andre fremmede jøder, ingen ret til at opholde sig i Danmark. Så sent som i 1943 forsøgte politiet gang på gang at slippe af med familien og truede endda med udsendelse til Tyskland. Kun flugten til Sverige i 1943 reddede dem.

Flygtning

Også Hugo Rothenberg blev i oktober 1943 flygtning i Sverige. Men han var ikke passiv. Hans næste forsøg på at redde jøderne i Tyskland var måske desperat, men ikke helt håbløs. Om dette

forsøg, om hans mærkelige videre skæbne og om hans øvrige forunderlige aktiviteter vil det føre for vidt at beskrive i denne korte artikel.

■ Hugo Rothenberg og hans kone Asta fotograferet i 1934. ■